

Araştırma Makalesi

Rusya'dan İstanbul'a: Kazan Başpiskoposu Kamenskiy'in Gözünden İstanbul (1888)

Murat Özkan*

(ORCID: 0000-0002-9526-4564)

Makale Gönderim Tarihi
10.04.2024

Makale Kabul Tarihi
03.06.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Özkan, M., "Rusya'dan İstanbul'a: Kazan Başpiskoposu Kamenskiy'in Gözünden İstanbul (1888)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/2 (Eylül 2024): 1368-1405.

APA: Özkan, M. (2024). Rusya'dan İstanbul'a: Kazan Başpiskoposu Kamenskiy'in Gözünden İstanbul (1888). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 1368-1405.

Öz

Gezi notları, farklı kültür ve medeniyetlere sahip bireylerin seyahat serüvenlerini, doğal güzellikleri, ilginç olayları, günlük hayatın içerisindeki iktisadi-toplumsal ilişkileri ve kendi gözlemlerini içeren bir yazın türüdür. Tarih araştırmalarında birincil kaynak olarak kullanılmasına rağmen içerdikleri abartılı ifadeler, kişisel değerlendirmeler ve hatalı bilgiler nedeniyle eleştirilere maruz kalabilir. Son yıllarda sosyal tarih araştırmalarının popülerleşmesiyle birlikte, seyahatname türündeki eserler tarih-kültür araştırmalarında önemli kaynaklar arasında yer almaya başladı. Batılı seyyahların eserleri üzerinde yapılan çalışmalara rağmen, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde önemli bir muhatap olan Rus seyyahların, araştırmacıların, misyonerlerin veya turistlerin İstanbul ve çevresindeki deneyimlerini içeren hatıraları, Türkiye'de yeterince incelenmedi. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, Rus çarlarının hayalini

---

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, murtozkan@hotmail.com.

Assoc. Prof. Dr., Ordu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey.

süsleyen İstanbul ve Osmanlı coğrafyası, Rus liderlerini Bizans'ın varisi ve Ortodoksluğun tek hamisi olarak görmeleri nedeniyle dış politikada öncelikli konular arasında yer almıştı. Bu nedenle Rusya'dan İstanbul'a birçok devlet görevlisi ve seyyah gönderiliyordu. XIX. yüzyıla geldiğinde ise Doğu kültür ve medeniyetinin önde gelen başkentlerinden biri olan İstanbul'a seyahat etmek, Rus aydınları ve üst sınıfı arasında adeta bir moda haline gelmişti. Bu çalışma, 1888 yılında İstanbul'u ziyaret eden Kazan Başpiskoposu Nikifor Timofeyeviç Kamenskiy'in gezi notlarına dayanarak İstanbul'un günlük yaşamı, sosyal hayatı ve dini atmosferi hakkında önemli bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nikifor Timofeyeviç Kamenskiy, İstanbul, Ayasofya, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya, Seyahatname.

From Russia to Istanbul: Istanbul Through the Eyes of Kazan Archbishop Kamenskiy (1888)

Abstract

Travel notes are a type of literature that includes the travel adventures, natural beauties, interesting events, economic-social relations in daily life and the observations of individuals from different cultures and civilizations. Although they are used as primary sources in historical research, they may be subject to criticism due to exaggerated statements, personal evaluations and erroneous information. With the popularization of social history research in recent years, works in the genre of travelogues have begun to be among the important sources in historical-cultural research. Despite the studies on the works of Western travelers, the memoirs of Russian travelers, researchers, missionaries or tourists, who were important interlocutors in the late Ottoman Empire, including their experiences in and around Istanbul, have not been sufficiently studied in Turkey. From the early eighteenth century onwards, Istanbul and the Ottoman geography, which captured the imagination of the Russian tsars, were among the priorities in foreign policy as Russian leaders saw themselves as the heir to Byzantium and the sole protector of Orthodoxy. For this reason, many state officials and travelers were sent from Russia to Istanbul. By the nineteenth century, traveling to Istanbul, one of the leading capitals of Eastern culture and civilization, had become a fashion among the Russian intelligentsia and upper class. This study aims to provide important information about the daily life, social life and religious atmosphere of Istanbul based on the travel notes of the Archbishop of Kazan Nikifor Timofeyevich Kamenskiy, who visited Istanbul in 1888.

Keywords: Nikifor Timofeyevich Kamenskiy, Istanbul, Hagia Sophia, Ottoman Empire, Tsarist Russia, Travelogue.

Nikifor Timofeyeviç Kamenskiy: Rus Başpiskoposun Hayatı

Nikifor Timofeyeviç Kamenskiy, 25 Mayıs 1847'de Astrahan bölgesine bağlı Solodnikov köyünde dünyaya geldi. İlk eğitimini evinde alan Kamenskiy, 9 yaşındayken din eğitimi veren bir okula başladı. Bu eğitimden sonra, 1862'de İlahiyat okuluna geçerek dini eğitimini sürdürdü. 1868 yılında, henüz genç bir yaşta Astrahan piskoposluğuna bağlı Pokrovskiy Kilisesi'nde rahip olarak atandı. Evlendi, ancak eşini bir yıl içinde kaybetti. Kamenskiy, 1870 yılında Kazan İlahiyat Akademisi'ne öğrenci olarak kayıt yaptırdı. Burada geçirdiği öğrencilik yıllarında edebî faaliyetlerde bulundu ve yerel kiliselerde ve kamusal hayatta aktif rol oynadı. 1874 yılında, akademinin son yıllarında, on dokuz yıl sürecek hizmetine Kazan'da başladı. İlk olarak 1874-1879 yılları arasında Kazan Yabancı Öğretmenler Semineri'nde din hukuku öğretmeni olarak görev yaptı. Ardından, 22 Ekim 1879'da Kazan İlahiyat Semineri Rektörü olarak atandı ve bu görevini 2 Şubat 1891'e kadar sürdürdü¹. Kamenskiy'in enerjik kişiliği ve dinî çevrelerde kazandığı tanınırlık, onun bu prestijli göreve atanmasında önemli faktörler arasında yer almaktaydı. Bu durum, başlangıçta zorlu ve meşakkatli bir süreci beraberinde getirirse de Kamenskiy bu görev süresinde yaptığı faaliyetlerle olumlu sonuçlar elde etti².

Kamenskiy, rektörlük görevini üstlendiği dönemde öğrenciler üzerinde büyük etki bıraktı ve eğitim alanında reformlar gerçekleştirdi. Giyim-kuşam açısından da çeşitli değişiklikler yaptı, ceket giymeyi zorunlu hale getirdi. Kamenskiy, bütün bu yeniliklerin yanı sıra öğrencilerin sosyal hayatıyla da yakından ilgilendi. Maddi durumu yetersiz olan öğrencilere yardım etti, aynı zamanda okulda bir atölye kurarak öğrencileri boş zamanlarında oraya yönlendirdi. Eğitim müfredatında da reformlar gerçekleştiren Kamenskiy, öğrencilerin derslerine katılarak onlara rehberlik yaptı. Hatta çoğunluğu öğrencilerin alanlarından olmak üzere, onların ilgilenebileceği kitaplar hakkında konuştu ve onların arasında rekabeti artırmak için halkın önünde bu

¹ *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, Tipo-Litografiya İmparatorskogo Universiteta, Kazan 1909, s. VI-VII.

² *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, s. IX.

kitapları okudu. Böylece hitabet ve konuşma becerilerini geliştirmeye çalıştı³.

1893 yılında rektörlük görevini tamamlayan Kamenskiy, Kazan vilayetinde Çeboksarı piskoposu olarak atandı⁴. Kazan'da geçirdiği yıllar, onun dünyevi bakış açısını, din anlayışını ve idari deneyimini geliştirmesine olanak tanıdı. Bu süre zarfında kazandığı idari deneyim, Kamenskiy'in daha geniş bir perspektifle toplumsal görevlere odaklanmasına olanak tanıdı⁵.

Piskopos Kamenskiy'in gerçekleştirdikleri, Kuzey Rusya'nın en geniş yetkilerle donatılmış manevî lideri olarak atanmasına vesile oldu⁶. Daha sonrasında, piskoposluk bakanlığı göreviyle Smolensk'e tayin edilen Kamenskiy⁷, üç yıl süren bu görev süresinde oldukça önemli faaliyetlere imza attı⁸. Smolensk'teki hizmetinin ilk yılında, yaşlı din adamları için hayır kurumu ve yoksullar için bir ev kurma amacıyla liste oluşturdu. Ayrıca, Smolensk'teki maddi sıkıntı içindeki vatandaşlar için eşi benzeri görülmemiş bir bağış organizasyonu düzenleyerek toplamda 23.000 ruble topladı⁹. Kamenskiy'in liderliğinde, Smolensk'te mum fabrikası kuruldu ve aynı zamanda Smolensk Kadınlar Koleji için yeni bir binanın inşasına başlandı. Piskoposun girişimleriyle antik çağ araştırması için bir kilise-arkeoloji komitesi kuruldu. Bunun yanı sıra, Manastır okullarının sayısı artırıldı. Eğitimcilerin hazırlanması konusunda bizzat görev üstlenen Kamenskiy, bu amaçla bir fon oluşturdu ve 1897-1898 döneminde bölge öğretmenleri için özel kurslar düzenledi¹⁰.

Smolensk'teki görevinin ardından, 2 Ocak 1899 tarihinde, Kamenskiy Oryol bölgesine atandı. Bu yeni görevinde, Kamenskiy, ilk gününden itibaren halkın eğitilmesi için büyük bir çaba sarf etti. Hemen akabinde, 2 Mayıs 1899'da Piskopos Kamenskiy'in çabalarıyla, İmparatorluk Ortodoks Filistin Topluluğu Bölümü açıldı. Aynı şekilde, Kamenskiy'in

---

³ *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, s. X-XI.

⁴ *Oryol Diocesan Levhaları*, No: 4-5, 1899, s. 144-145.

⁵ *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, s. VIII, XVI.

⁶ *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, s. XVII.

⁷ *Oryol Diocesan Levhaları*, No: 4-5, 1899, s. 150.

⁸ *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, s. XX.

⁹ *Oryol Diocesan Levhaları*, No: 4-5, 1899, s. 151.

¹⁰ *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, s. XXI-XXIII.

öncülüğünde Dyakon Kilisesi ve Tarihî Müzesi faaliyete başladı. Oryol bölgesindeki bu yeni görevi sırasında Kamenskiy, eğitim alanında ve kültürel hizmetlerde gerçekleştirdiği başarılarla dikkat çekti. Halkın aydınlatılması adına gösterdiği ciddi çaba, bölgedeki kültürel ve dini hayatı zenginleştirdi. Ayrıca, Piskopos Kamenskiy'in liderliğinde açılan İmparatorluk Ortodoks Filistin Topluluğu Bölümü, bölgedeki dini eğitim ve kültürel faaliyetlerin geliştirilmesine önemli katkılarda bulundu. Kamenskiy'in girişimleri arasında yer alan Dyakon Kilisesi ve Tarihî Müzesi ise bölgede kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması adına önemli bir adım oldu. Kamenskiy'in öncülüğünde gerçekleşen bu kurumlar, Oryol bölgesindeki dini ve tarihi bilinci güçlendirdi ve toplumsal kalkınmaya katkıda bulundu¹¹.

24 Mart 1902 tarihinde, Piskopos Kamenskiy'in geniş yetkilerle Yekaterinburg bölgesine atandı. Bu dönemdeki görev süresi boyunca, Kamenskiy bölgede Vogul alfabesi ve Rusça-Vogul sözlüğü derleme çalışmalarını üstlendi. Ayrıca, bölgede elliye yakın kilise okulu açarak eğitim alanında önemli adımlar attı. Kamenskiy'in liderliğinde, bölgedeki ilk kadın okulu da açılarak kadın eğitimine destek sağlandı. Bu süreçte, Kamenskiy'in çabaları, bölgenin kültürel ve eğitimsel zenginleşmesine katkıda bulundu. Vogul alfabesi ve sözlük derlemeleriyle yerel kültüre önemli bir katkı sağlarken, kilise okullarının artırılması ve kadın eğitimine yapılan yatırımlar bölgedeki eğitim seviyesinin yükselmesine öncülük etti. Kamenskiy'in yönetiminde, bu bölgedeki eğitim kurumları ve kültürel girişimler, toplumun genel kalkınmasına etkili bir şekilde hizmet etti¹².

31 Aralık 1903 tarihinde Grodna bölümünün yönetimini devralan Piskopos Kamenskiy, burada iki yıl süresince kiliselerin ruhsal ve sosyal yapısına kayda değer katkılarda bulundu. Bu süre zarfında, savaşların yarattığı yetim çocuklar için düzenlenen yardım kampanyaları ve yüksek bağışlar, Piskopos Kamenskiy'in liderliğinde bölgedeki sosyal dayanışmanın güçlenmesine katkı sağladı. Piskopos Kamenskiy'in Grodno'da görev yaptığı dönemde, bölgenin antik anıtlarını toplamak ve incelemek üzere bir arkeolojik komite kuruldu. Bu inisiyatif, bölgenin tarihî zenginliklerini koruma ve anlama amacını taşıyordu. Ayrıca, 13

¹¹ Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago), s. XXV-XXIII.

¹² Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago), s. XXX-XXXI.

Aralık 1905 tarihinde Sinod'un kararıyla Varşova Başpiskoposu olarak atanmasıyla, Piskopos Kamenskiy bölgede bir dizi okul açtı ve kütüphane oluşturdu. Bu kütüphanenin kurulması için yaptığı 2000 rublelik yardımın yanı sıra, kendi kitaplarını da kütüphaneye bağışladı. Bu adımlar, eğitim ve kültürel mirasın desteklenmesine yönelik Piskopos Kamenskiy'in öncülük ettiği çabaları yansıtmaktadır¹³.

Yapılan olağanüstü hizmetlerin ardından, 6 Mayıs 1908 tarihinde Kazan'a Başpiskopos olarak yeniden atandı. Bu atama, onun Kazan'a geri dönüşünü, yaklaşık 15 yıl süren bir ayrılığın ardından gerçekleştirdi. Ancak, başpiskoposluk görevi süresince, 26 Kasım 1910 tarihinde beklenmedik bir sağlık sorunuyla karşılaştı. Doktorunun vücudundaki bir kanama fark etmesinin ardından, ertesi gün vücudunda oluşan ödem sonucunda, akşam saatlerinde yaşamını yitirdi. Cenaze töreni 2 Aralık 1910 tarihinde düzenlendi ve Kazan'da bulunan Blagoveşenskiy Katedrali'ne defnedildi¹⁴.

Timofey Kamenskiy'in kayda değer eserleri arasında *İzovrajenie Messii vo Psaltiri* (Mezmurlardaki Mesih Tasviri), *Pravoslavnoe Hristianskoe Nravstvennoe Bogoslovie* (Ortodoks Hristiyan Ahlakî Teolojisi), *Tolkoviy Apostol* (Güvenilir Havari), *İstoriçeskiy Oçerk Astrahanskoy Eparhii* (Astrahan Piskoposluğunun Tarihi Çizimi), *Slova i Reçi* (Kelimeler ve Konuşmalar), *Tserkovnie Çteniya* (Kilise Okumaları), *O sv. Evangelii i sv. Evangelistah* (Aziz İncil ve Aziz Evangelistler Hakkında), *Obyasnenie Pravoslavnogo Bogoslujeniya* (Ortodoks İbadetlerinin Açıklaması), *Obyasnenie Liturgii* (Ayinlerin Açıklanması), *Vospominanie o Puteşestvii v İerusalim i Rim* (Kudüs ve Roma'ya Seyahat Hatıraları), *O Poslanii k Evreyam* (İbraniler Mektubu Üzerine) bulunmaktadır¹⁵. Ayrıca, Rektörlük görevi sırasında Kamenskiy, 1888 yılı yazında İstanbul, Filistin, Mısır, Roma, Floransa ve Viyana'yı içeren geniş bir seyahat gerçekleştirdi. Seyahatleri sırasında edindiği gözlemlerini ve notlarını yayınladı¹⁶. Özellikle 1888 yılında gerçekleştirdiği bu seyahatlerin detaylı

¹³ *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, s. XXXIII-XXXIV.

¹⁴ Evgeniy Lipakov, "Arhiepiskop Kazanskiy i Sbiyajskiy Nikanor (Kamenskiy)", https://tatmitropolia.ru/eparhia/arhipastyri_kazanskie/?ID=64893. (Son Erişim Tarihi: 07.02.2021)

¹⁵ *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, s. XXXVIII.

¹⁶ *Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago)*, s. XIII.

notları, XIX. yüzyıl İstanbul’u hakkında sağladığı ayrıntılı bilgilerle dikkat çeker ve bir din adamının gözünden İstanbul’u okuyuculara sunar. Kamenskiy’in seyahat notları, dönemin sosyal, kültürel ve dini atmosferine ışık tutan önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Karadeniz’de Yolculuk

Odessa merkezli bir Rus şirketinin kurulmasıyla, Rus Müslümanlarının sıkça tercih ettiği Karadeniz limanları, özellikle Odessa-İstanbul güzergahı üzerinden Rusya’nın her iki inançtan vatandaşlarının İstanbul üzerinden hac seyahatlerini kolayca gerçekleştirmelerini sağlayan bir yol haline geldi. Zira Odessa’dan kalkan vapurlar güvenli ve moderndi. Haftada birkaç kez vapur seferleri düzenleniyordu ve bu nedenle her zaman bilet bulma imkânı mevcuttu. Bu rota, en konforlu, en güvenli ve ulaşımı en kolay olanıydı¹⁷. Bu sebeple İstanbul’a gelen Rus gezginler, genellikle seyahatlerini deniz yoluyla, gerçekleştiriyordu. Seyyahlar yolculuklarını Karadeniz üzerinden gerçekleştirdikleri için, çoğunlukla hırçın, tehlikelerle dolu ve ürkütücü bir Karadeniz algısına sahiptirler¹⁸. Kamenskiy de diğer seyyahlar gibi yolculuğunu Karadeniz üzerinden gerçekleştirmek için Rus Vapur Kumpanyası’na ait “Azov” (Azak) gemisiyle Odessa’dan İstanbul istikametine hareket etmek üzere ayrılır. Gemiye adım attığında, hizmetkârların içten ve nazik karşılaması başlangıçta Kamenskiy’in ruhunu okşar, ancak gemiye bindiği anda bu olumlu düşünce ani bir değişikliğe uğrar. Çünkü Azov gemisi, sadece insanları değil, aynı zamanda hayvanları da taşımaktadır. Bu durum karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Kamenskiy, gözlemlerini şu şekilde ifade eder:

“Sakin büyük baş hayvanlarla üçüncü sınıf yolcuların ayrıldığı alan, gemiye girişte bazı zorluklar yaşayan hayvanların boynuzlarına zincir geçirilerek, onları makine yardımıyla içeri çekildiği aynı bölgeydi. Hayvanlar, inatçı doğalarına rağmen, yapacakları çok fazla seçenek olmadığı için kaderlerine boyun eğmek zorunda kaldılar. İkinci sınıfta

¹⁷ Fatih Ünal-Mesut Karakulak-Murat Özkan, *İstanbul Seyahatnamesi 19. Yüzyılda Rus Seyyahlar Osmanlı Topraklarında*, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 22.

¹⁸ Fatih Ünal, “Rus Ressam Zaharov’un Hatıralarında İstanbul”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 9, 2014, s. 17.

seyahat eden saygıdeğer L. beni kabinlerine götürdü. Beni uğurlarken, öküzlerden birinin ani bir darbesiyle karşılaştı¹⁹.”

Geminin hareketini haber veren sirenin ardından insanlar birbirlerine sarılıp öpüşerek ayrılır. Bu manzara karşısında Kamenskiy, duyduğu şaşkınlığı gizleyemez. Yolcuların coşkusu, yüksek sesle bağırımları ve Azov gemisinin kıyıdan uzaklaşırken arkasından gelen teknelerin gemiyi izlemesi, onun için anlam verilmesi güç bir tablo oluşturur. Tüm bu heyecanın ortasında, Kamenskiy, geminin geride bıraktığı manzaraya odaklanır. Hareket eden geminin izlediği yolun ardında bıraktığı görüntü, onu son derece heyecanlandırır. İstanbul'a doğru seyahat etmenin verdiği heyecanla, Odessa şehrini geride bırakmış olmanın hissiyatıyla, duygularını şu şekilde ifade eder:

“Odessa'nın görkemli mabetleri ve evleri gözden kayboluyordu, deniz giderek genişliyordu. Etrafa bakıldığında ne bir yelken ne de herhangi bir hayat belirtisi göze çarpmıyordu. Arada sırada yunuslar dalıp çıkarak denizdeki tek canlılar gibi belirliyordu. Denizin kükremesi ve rüzgârın şarkısı giderek yükseliyordu. Ancak, herkes denizin muazzam enginliği ve gökyüzünün mavi, sonsuz genişliğinden o kadar etkilenmişti ki, yaklaşmakta olan fırtınayı sohbet ve konuşmalarının arasında fark etmiyorlardı²⁰.”

Manzarayı seyreden Kamenskiy, öğle yemeğini haber veren zilin çıkardığı seste irkilir. İkinci sınıf yolcusu olarak Azov gemisindeki diğer yolcuların etnik kökenlerini de öğrenme fırsatı bulur. Kamenskiy'in masasında, ona eşlik eden bir grup bulunmaktadır; bu grupta 3 Polonyalı ve 3 Rum yer almaktadır. Bu Rum yolculardan biri, Midilli Adası'na annesini ziyarete gitmiş bir Astrahanlıdır. Masada oturan üç Polonyalıdan biri, müzisyen olduğu için yolculuk boyunca ondan müzik çalmasını isterler. Kamenskiy'in yemek masasının arkasında, kaptan yardımcıları, doktorlar, teknisyenler, yanında kız kardeşi olan bir Rum, bir Ermeni ve başka bir kişi daha oturmaktadır. Yolculuktan herkes genel olarak memnun görünmektedir ve yiyip içip, güle oynaya yolculuğa

---

¹⁹ Arhiepiskop Nikanor Kamenskiy, *Puteşestvie v Konstantinopol v 1888 godu*, Arhengelsk 1893, s. 1-2.

²⁰ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 2.

devam ederler. Bu gemi, farklı kültürlerin bir araya geldiği, hoşgörü ve uyumun hâkim olduğu bir atmosfer sunmaktadır²¹.

Kamenskiy, İstanbul'a yolculuğunun keyifli ve sorunsuz devam ettiği bu anlarda, yolcuları, kendisini tedirgin eden birkaç durumdan ve eşsiz İstanbul Boğazı'nın görünüşünden şu şekilde bahseder:

“Kahvelerimizi yudumlarken, dalgalar gemiye daha güçlü bir şekilde çarpıyordu, özellikle de Aziz Nikolay ikonunun bulunduğu yerde, benim yatağımın yanında. Bu sırada iki Rum yolcu arasında yoğun bir tartışma başlamıştı ve neredeyse düello noktasına varacaklardı. Dalgaların sesi giderek yükseliyordu ve gemi sallanmaya başladı. Güverteye çıkmaya çalıştım, ancak her şey sakin görünüyordu. Yelkenin ve direğin uğultusu, önlerindeki zorlu anları haber veriyordu. Geminin sallantısı, öküzlere yerinde durmasını zorlaştırıyor, bu kaotik atmosferde hayvanlar yerlere yıkılıyordu. Mürettebat, hızla ve sessizce gemide dolaşarak korkutucu bir atmosfer oluşuyordu. Uyumak için çabaladım ancak birkaç saat sonra uyandığımda durum daha da kötüydü. Geminin her yöne sallandığını hissedebiliyordum. Kabinlerden gelen ağır inlemeler ve kadınların sık sık hıçkırarak ağlamaları, kötüleşen durumu belirtiyordu. Ertesi gün geç bir saatte uyandım. Birkaç kişi çay içiyordu ve kaptan yardımcısı bir şarkı mırıldanıyordu. Doğrulamaya çalıştım ancak yapamadım, uzanmak en iyisiydi. Kahvaltı hazır olmasına rağmen iştahım yoktu. Akşam saat beş civarında yataktan kalktım ve yemek yemeye çalıştım, ancak midemdeki her şeyi denize boşalttım ve tekrar yatağıma uzandım. Bu zorlu süreçte, rüzgârın ve denizin boyun eğdiği Tanrı'nın ilahi adaletine kendimi teslim ettim. Aniden denizin sağ tarafında Avrupa'yı, sol tarafında Asya'yı ve ortasındaki Boğaz'ı gördüm. Bunları görene kadar geçen otuz saati uzanarak geçirmişim.”²²

Boğaziçi'nden Manzaralar

Kamenskiy'in Boğaz ile ilk karşılaşmasındaki hisleri, bu bölgeye gelen diğer seyyahların deneyimledikleriyle benzer niteliktedir. Boğaz'ı, körfezin genişliği açısından Volga Nehri veya Kuzey Divina'ya benzeter. Tepelerde, Haliç'in muazzam mavi sularıyla uyum içinde, parça parça bahçeler, iglo şeklindeki camiler, minareler ve görkemli saraylar bulunurdu. Kamenskiy, Boğaz'a bakarken derin, gizemli geçmişine dair

²¹ Kamenskiy, a.g.e., s. 2.

²² Kamenskiy, a.g.e., s. 2-3.

hayallere dalar ve özellikle Türkler tarafından yapılan kuşatmaların Rusların hayal gücündeki canlılığını koruyan şu satırları dile getirir:

“Bu mavi Boğaz, kendisine verilen her şeyi kabul ediyor, öyle ki hayatına son verilen pek çok insan da Boğaz'ın sularında buluyor. Konstantinopol'ün Türkler tarafından kuşatılması sırasında, birkaç bin Hristiyan Boğaz'a atıldı ve bu sular, ölüme kucak açtı²³”.

Gözlemlerine devam eden Kamenskiy, Boğaz'ın her iki tarafında görünen tabyaların ve arkalarında doğrudan boğaza yönlendirilmiş karanlık namlularıyla topların dikkat çektiğini belirtir²⁴. Boğaz'a giriş öncesi, yolcuların denizden etkilenmemiş gibi telaş içinde olduklarını ve acele etmeye başladıklarını anlatır. Kamenskiy'e çevredeki güzel manzaralar hakkında bilgi veren kişi, nazik bir doktordur. Doktor, tüm manzaraları ve tarihî eserleri özenle anlatırken vapur demir atar. Gemi kaptan yardımcısı, Asya kıyısındaki sıhî karantinaya doğru hareket ederken, yolcular etraflarındaki büyüleyici manzarayı izlemeye koyulurlar. Panoramik manzara, Boğaz'ın her iki tarafında genişleyen bir şerit gibi açılır ve gözleri kamaştıran bu manzarayı yolcular hayranlıkla izler²⁵. Bu manzarada neler yoktur ki! Yanlarından çeşitli türde bayrakları olan ve çok renkli kıyafetler giyen tayfalara sahip vapurlar sefer yaparken kayıklarda şişman beyefendiler ve peçeli hanımefendiler gezinir. Bu kayıkların kürekçileri çifttir; uzun boylu Bulgar veya Karadağlılar, örgü ceket ve fistan giyerken, nakışlı şapka ve fesler

---

²³ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 4.

²⁴ 1849 yılında İstanbul'a gelen Rus seyyah İ. Zaharov da Kamenskiy'in anlattıklarına paralel olarak Asya ve Avrupa'nın her iki sahilini, civarda bulunan kaleleri ve istihkamları çok net bir şekilde gözlemlediğini aktarır. İ. Zaharov, *Puteviya Zapiski Russkago Hudojnika İ. Zaharova, Sobranniya vo Vremya Puteşestviya po Rossii, Turtzii, Gretzii, İtalii i Germanii*, Sanktpeterburg 1854, s. 4-5.

²⁵ Kamenskiy'in buradaki anlatımları, 1835 yılında İstanbul'a gelen Rus yazar Vladimir Petroviç Davidov'un Boğaz hakkındaki açıklamalarına benzer. Davidov, Boğaz manzarasının geniş bir perspektifini tanımlayarak şunları aktarır: *“Bu noktada, geniş bir perspektif sunan Boğaz manzarası önüme serildi ve burada artık ne insanlar ne de sokaklarda sürüler halinde dolaşan köpekler beni rahatsız etmiyordu. Pera'nın tepesinden Boğaz'a ve Haliç'e bakarak, Avrupa'da ikinci bir başkent kurmak için daha uygun bir yer bulmanın mümkün olmadığını düşündüm.”* Davidov, *Puteviya Zapiski Vedenniya Vo Vremya Prebivaniya Na İoniçeskih Ostrovah, v Gretzii, Maloy Azii i Turtzii v 1835 Godu*, II, Sanktpeterburg 1840, s. 43-46; Fatih Ünal, Vladimir Petroviç Davidov'un Seyahat Notlarına Göre 1835'de İstanbul”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 3, 2018, s. 539.

takarlar²⁶. Uzun bir bekleme sürecinden sonra sıhî komisyon üyeleri gemiye yaklaşır. Görevlilerin işi kısa sürer. İstanbul'a büyükbaş hayvanları taşıyan Rum da yanlarından ayrılmıştır. Bu sırada gemi tekrar hareket eder, irili ufaklı tekneler geminin arkasında takılır ve hoş bir görüntü oluşturur.

Kamenskiy, Rus gemisinin ilk mola noktasının Büyükdere olduğunu ifade eder²⁷. Büyükdere'deki yabancı elçiliğe bağlı yazlık konutlar, XIX. yüzyılda Boğaziçi'ni tanımlayan seyyahlar arasında büyük bir beğeni toplamıştır. Özellikle Rus elçiliği yazlık sarayı, geniş ve etkileyici bahçesiyle birçok gezginin anılarında övgü ve hayranlıkla anılan bir mekandır. İstanbul'a gelen Rusların hatıralarında özel bir yer işgal eder. İş, sosyal ilişkiler veya Boğaziçi'nin eşsiz manzarası, mesireleri, tarihi ve kültürel dokusuyla tanınan Büyükdere'yi ziyaret etme amacıyla bu elçiliği ve çevresini keşfetmek için gelen birçok gezgin, bu deneyimlerini okurlarıyla paylaşmıştır²⁸. Kamenskiy, Büyükdere ve kıyı boyunca gördükleri hakkında aşağıdaki gözlemlerini aktarır:

“İşte burası antik Bizans Kulesi ve surlarının bir parçası, evler ve yazlık kulübelerin ardındaki Büyükdere. Bu bölgede yüksek yamaçlarda Rus elçiliğinin küçük ama etkileyici yazlık binaları ve bir asırlık çınar ağaçları ile kaplı bahçesi dikkat çekiyor. Ayrıca, diğer elçiliklerin evleri ve sarayları da göz önünde bulunuyor: İtalyan, Fransız, Alman. Manzara

²⁶ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 4-5; 1836'da İstanbul'a gelen Rus general Nikolay Sergeyeviç Vsevolojki, Haliç'teki kalabalıkta Fransızca, İtalyanca, Almanca ve Yunanca olarak “Beyefendi buraya buyrun, en ucuz ve en iyi odalar bizde” şeklindeki çağrılarını duyduğunu ifade ederek karmaşayı aktarır. Mesut Karakulak, “Vsevolojki'nin İstanbul Seyahati 1836”, *OTAM*, 46, Güz 2019, s. 170.

²⁷ Büyükdere'de Rus büyükelçiliğinin bulunmasından dolayı, Rus limanlarından gelen vapurlar, elçilikle ilgili bir mektup veya görevli olduğunda buraya uğrama eğilimindedir. 1836 yılında İstanbul'da bulunan Vsevolojki, seyahat ettiği vapurda çocukluk arkadaşı olan Rus elçi A. Petroviç Butenev'in ailesinin bulunduğu için vapurun sarayın çevresine demir attığını ve ilk olarak Büyükdere'ye uğradıklarını söyler. Moskova'dan gönderilen mektubu teslim edip kısa bir süre elçiyle görüşmesinin ardından Vsevolojki, tekrar vapura dönmek üzere hareket eder. N. S. Vsevolojki, *Puteşestvie Çrez Ujynuyu Rossiyu, Krim i Odessu, v Konstantinopol, Maluyu Aziyu, Severnuyu Afriku, Maltu, Sitsiliyu, İtaliyu, Ujynuyu Frantsiyu i Parij v 1836 i 1837 Godah*, Moskva 1839, s. 112-113.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Ünal, “Rusların Hatıralarına Göre XVIII-XIX. Asırlarda Büyükdere”, *Türk Tarihine Dair Yazılar-II*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 543-569.

İçinde görülen önemli yapılar arasında Tophane, Çırağan Sarayı²⁹ ve beyaz mermerden yapılmış görkemli Dolmabahçe Sarayı da bulunuyor, hemen boğazın kenarında muhteşem bir şekilde yer alıyor. Şu anki Sultan Hamit'in yeni sarayı ise tepede bulunuyor. Asya kıyısında, bahçe teraslarıyla çevrili olan Beylerbeyi Sarayı, özellikle Eugenia için inşa edilen muazzam bir saray olarak dikkat çekiyor³⁰. Daha sonra, ileride sağ tarafta, İstanbul'u günübürlük ziyaret eden Avrupalı zenginler ve Türk paşalarının köşkleri yer alıyor. İşte bir düzine bodur ağaç tarafından gölgelenen, önemsiz anlatıları bulunan mezar taşlarıyla dolu bir Türk mezarlığı. Onun altında Ortodoksluktan ayrılan farklı milletleri içine alan, aralarında Rum ve Bulgar gençlerin de bulunduğu, yüzlerce gencin iyi bir eğitim aldığı büyük bir Amerikan Koleji var. Sonrasında ise büyük düzensiz evler geliyor. Üst kısımda Pera olarak adlandırılan bölge, en iyi mağazaların ve Avrupa evlerinin bulunduğu yerdir; burada büyükelçiliğimizin beş altı katlı binası da bulunmaktadır. Alt kısımda, dünyanın en canlı çarşısı ve Rus Afon manastırlarının avlularının bulunduğu Galata yer alır. Ancak en büyük ilgi odağı ve cazibe noktası, Galata'nın önünde, köprünün ardında bulunan Altınboynuz'dur. Bu bölgede birçok cami önünde yükselen Ayasofya dikkat çekmektedir. Hemen önünde ise tarihi öneme sahip, şehrin kurucusu Aziz Konstantin ve diğer Bizans krallarının saraylarının yer aldığı yer bulunmaktadır. Eskiden burada patrikler yaşarken, şimdi patrik, bir dizi bakanlığın ve çeşitli evlerin arkasında, Haliç kıyılarındaki büyük askerî gemilerin bulunduğu tersanenin tam karşısında ikamet etmektedir. Ayasofya'nın karşı kıyısında, Asya kıyısındaki Üsküdar'ın bulunduğu yerde antik Halkedon şehri bulunuyordu. Mavi enginlikteki mitolojik dönemlere ait Odessa tanrı ve tanrıçalarının yaşadığı Prens

²⁹ Rus seyyahların İstanbul'u ziyaretlerinde gözlemledikleri yerlerin başında Osmanlı sarayları gelir. 1887 yılında İstanbul'a uğrayan din adamı A. Koptev, Çırağan Sarayı hakkında şunları ifade eder: "Dolmabahçe Sarayı'ndan ileride Çırağan Sarayı bulunuyor. Burası 1876'da tahttan indirilen Sultan Deli Murad veya Murad-Megemed'e ev sahipliği yapmıştır. Saray iki katlı ve üç kısımdan oluşan sade bir yapıdır ve çok ihtişamlı değildir. Saray, bir karakol gibi sağlam bir şekilde korunmaktadır ve uzaktan bile yaklaşmaya izin verilmemektedir." A. Koptev, *Vospominanie o Poezdke v Konstantinopol, Kair i Ierusalim v 1887 Godu*, S. Peterburg 1888, s. 303.

³⁰ Zaharov, Sultan Mahmut tarafından yaptırılan Beylerbeyi Sarayı'na yaklaştığında, Ayasofya Camisi, Sarayburnu Sarayı ve diğer muazzam camilerin sayısız minaresiyle birlikte ticari gemiler ve kayıkların görkemli bir manzara oluşturduğunu ifade eder. Zaharov, *a.g.e.*, s. 15-17.

Adaları da³¹ göze çarpıyor. Ancak bu adalarda şimdi yazlıkçılar Marmara'nın tadını çıkarıyor ve Halki Adası'nda ise papaz adayları ve ilahiyatçılar eğitim görüyor³²”.

Kamenskiy, İstanbul'a ayak basmadan önce karşılaştığı manzaradan oldukça etkilenir. Bu güzellikleri anlamaya ve yorumlamaya vakit bulamaz. Karşısına çıkan her güzel manzara diğerinin yerini aldığı anda, “en iyisi” düşüncesiyle ne yapacağını bilemez. İstanbul'un eşsiz güzellikleri karşısında zamanın nasıl geçtiğini fark etmez. Öğle olmuş, birçok vapur, gemi ve tekne onları karşılamıştır. Güneş parlamış, her yer canlı renklere bürünmüştür. Kıyıların muhtemelen sıcak olduğunu düşünerek, hemen hemen tüm evlerde kapılar kapalıdır ve kıyılarda bir hareketlilik gözlenmez. Azov gemisi Galata'nın önünde demir atmış, etrafını davetsiz misafirler, çeşitli rehberler ve kayıkçılar sarmıştır. Kamenskiy, bu büyüleyici manzara karşısında bocalamış ve ne yöne bakacağını şaşkınca düşünmüştür³³.

Galata'nın Tarihi Apartman Kiliseleri

Kamenskiy, Galata'ya ulaştığında, çevresini saran manastır hanları mensupları tarafından karşılanır. Günümüzde “apartman kiliseler” veya “çatı kiliseleri” olarak bilinen Mumhane Caddesi'nde, Karaköy Meydanı'ndan Tophane istikametine uzanan bu üç han, 1870'lerin başlarında kurulmuştur. Bu kiliseler, İstanbul üzerinden Afon ve Kudüs'e giden Rus hacılarının konaklama, ibadet ve iâşe ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulmuştur. Günümüzde Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan bu kilise manastırları, o dönemde Afon Manastırlarına bağlı oldukları için Afon manastır-hanları olarak anılmaktaydı. Bu binaların alt

---

³¹ Bu adalar Proti (Kınalı Ada), Antigona (Burgaz Ada), Halki (Heybeli Ada) ve Prinkipo (Büyük Ada) adalarıdır. Fatih Ünal, “Kudüs Yolcusu A. Koptev'in İstanbul Hatıraları (1887)”, *TAD*, C. 34/ S. 57, 2015, s. 179; Davidov, Prens Adaları'nın neden bu şekilde adlandırıldığını, Grek imparatorlarının döneminde başkentle sıkı ilişkiler kurulamayan ancak güvenli bir yer olduğu için imparatorların oğullarının buraya gönderilmesine dayandırır. Davidov, *a.g.e.*, s. 102-103; 1857 yılında İstanbul'a gelen Rus eleştirilen Aleksandr Petroviç Milyukov, Prens Adaları'nı gördüğü anda, buranın tam anlamıyla Asya ve Avrupa arasında denizin ortasında yüzen yeşillikli sepetler olduğunu belirtir. Aleksandr Petroviç Milyukov, “Afini i Konstantinopol (iz Putevih Zapisok 1857 goda)”, *Russkoe Slovo*, VI, Sanktpeterburg 1859, s. 117-119.

³² Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 5-7.

³³ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 7.

katları, hac yolcularının konaklaması için düzenlenmiş; çatı katları ise teraslar ve galerilerle çevrilmiş, Rus mimarisi tarzında kiliselere dönüştürülmüştür. Bu kiliselerin adları ise Panteleymon, Andreyev ve İli kiliseleridir³⁴.

Kamenskiy, Andreyev Manastır-Hanı'ndan etkilenmiş olmasına rağmen, bu hanın kısa bir süre önce büyük bir yangına maruz kaldığını öğrenince, son anda karar değiştirir ve Panteleymon Manastır-Hanı'na gitmeye karar verir. Kamenskiy, gemiden ayrılışını ve Panteleymon Manastır-Hanı'na doğru olan yolculuğunu şu şekilde ifade eder:

“Nazik kaptanlara, sevimli doktora ve içinde bulunduğumuz gemideki diğer nazik yolculara veda etmemizin ardından, Boğaz'ın masmavi durgun sularındaki küçük kayığa yerleştim. Üçüncü sınıftan diğer arkadaşlarımla birlikte, Boğaz'ın sakin sularında kıyıya doğru yol aldık. Gümrük memuru, biletlerimize göz attıktan sonra gerekli her şeyin düzgün olduğunu görerek bizi erkenden serbest bıraktı. Bulgar öğretmen ve diğer yolcuların durumunu hiç dikkate almadı. Ardından Avusturya Kumpanyası'nın iskelesine indik ve Tanrı bilir nereden geldiği belli olmayan birisi eşyalarımı kaptı. Kumpanya binasını geçip dar bir caddede ilerlerken, kendimizi tekinsiz bir sokakta bulduk ve kısa bir süre sonra karşımızda devasa Panteleymon Kilisesi'nin dört katlı binası belirdi. Bana tahsis edilen oda, üç yatak, bir masa ve gerekli tüm aksesuarlarla donatılmış mükemmel bir odadaydı. Beni odanın iki penceresinden, her daim görebildiğim Kutsal Ayasofya manzarası karşıladı. Nasıl ifade edeceğimi bilemiyorum, ancak konakladığım yerden son derece memnundum. Hemen yan tarafta, benzer bir odada konaklayan Petersburg Üniversitesi'nden Profesör P. Nikolay vardı. Onu ziyaret ettiğimde o, hoş deniz havasının bolca hissedildiği yer olan Büyükdere'de düzenlenecek bir eğlenceye gitmeye hazırlanıyordu. Bu misyonun şefi Piskopos Arsenin'in de orada bulunacağını öğrenince ben de oraya gitmeye karar verdim³⁵”

İstanbul Sokaklarında Hayat

Hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkan Kamenskiy, Haliç Köprüsü'nün yanında demirlemiş bir vapura adım atarken İstanbul'un büyüleyici manzarası karşısında etkilenir. Ancak, bu etkilenme sadece estetik bir hayranlık değil, aynı zamanda kendi kültürel bakış açısından

³⁴ Ünal, “Kudüs Yolcusu A. Koptev'in İstanbul Hatıraları (1887)”, s. 186.

³⁵ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 8-9.

kaynaklanan bir düşünce derinliğiyle birleşir. Kamenskiy, İstanbul'un Müslüman egemenliğinde olmasına karşı bir önyargı besler; onun gözünde bu şehir, daha çok Hıristiyanların elinde olmalıdır. Müslüman nüfusun, Kamenskiy'e göre, şehri yaşanılmaz bir hale getirdiği inancını taşır. Şehrin sokaklarında yaşanan günlük kargaşa, rahatsız edici köpekler ve yükselen bağrısmalar, Kamenskiy'in İstanbul'u olumsuz bir ışıkta görmesine neden olur. Bu olumsuzluklar, onun zihinsel manzaranın üzerine düşen gölge gibidir. Günlük kargaşalardan, insanları rahatsız eden köpeklerden, bağrısmalardan oluşan şehrin olumsuzluklarını şu cümlelerle anlatır:

“Şimdi, hemen hemen her beş adımda besili köpeklerin dar kaldırımlarda uzandığı³⁶, at sırtında seyahat edenlerin ve şık arabalarda gezinen farklı bir kalabalığın gözlendiği bir sahne ile karşılaşıyordum. Dar, kirli ve kötü kokulu sokaklar, esnafın müşteri çağırmaları, bağrısmaları, ayakkabıcıların, terzilerin, aşçıların, kafelerin ocaklarında kavrulmuş etin dumanının tütüğü, kesintisiz bir hareket ve karmaşanın hüküm sürdüğü Galata Caddesi'ni adeta dayanılmaz bir cehenneme çevirmişti. İnatçı eşeklerin ve tembel katırların gelişi güzel kırbaçlanışları, her türlü gazetenin rahatsız edici bir şekilde burnunuzun altına dürtülmesi, beni şaşkına çevirdi. Bu nedenle, tekrar kulaklarıma pamuk tıkadım ve avluva varır varmaz çıkardım³⁷”.

Kamenskiy'in yolculuğu, köprünün girişindeki beklenmedik durumla karmaşık hale geldi. Aniden durdurulan geminin yolcusu olarak, geçiş ücreti talep edilen Kamenskiy, üzerinde sadece Rus parası bulunması nedeniyle endişeye kapıldı. Neyse ki yanındaki rehber, bu sıkıntıyı hemen çözmek için adımlar attı. Rehber, Kamenskiy'in yerine ödeme yaparak ona birinci sınıf bilet almasını sağladı. Cuma günü öğleden sonra saat 2'de gerçekleşen bu olay, XIX. yüzyıl İstanbul'unun günlük yaşamına ışık tutuyor. Bu zaman diliminde, köprünün girişindeki karmaşa, günlük

³⁶ İstanbul köpekleri bölgeye gelen tüm seyyahların anlatılarında bahsettiği bir detaydır. Batılı seyyahlar buraya adım atar atmaz sokaklarda sürüler halinde dolaşan köpeklerin etkisiyle İstanbul'u devasa bir köpek kulübesine benzetir. Ayrıntılı bilgi için bk. Metin Menekşe, “Batılı Seyyahların Gözünden Osmanlı İstanbul'unda “Köpekler”, *International Social Sciences Studies Journal*, 4(28), s. 6321-6334; Koptev ise 1887 yılında bulunduğu İstanbul'da köpeklerin sokakları parsellediğinden ve her yerde köpekle karşılaştığından bahseder. Koptev, *a.g.e.*, s. 328-329.

³⁷ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 9-10.

işleyişin sadece bir örneğiydi. Şehrin sokakları, esnafın çağruları, çeşitli ulaşım araçları ve insanların yoğun etkileşimleri, Kamenskiy'in İstanbul'un gürültülü ve hareketli atmosferine tanıklık etmesine neden oldu. Kamenskiy, XIX. yüzyıl İstanbul'unun gündelik yaşamı hakkında bizlere şu bilgileri aktarır:

“Etrafımızda neredeyse hepsi fes takmış, cübbesinin içine ceket, yelek, bembeyaz gömlek ve altına cilalı ayakkabı giyinmiş; on adamdan dokuzunun elinde Fransızca, İngilizce, Almanca ve Türkçe gazeteler olan insanlar vardı. Yakından baktığımda, çarıklarında karanfil deseni olan birkaç Türk'ü fark etmeye başladım. Genellikle bir arkadaşıyla yürüyen bu insanlar, yanlarından geçtikleri diğer insanlara kendilerine özgü bir selam veriyorlardı. Bu selamlaşma seremonisinde her daim gülümseyen İstanbul beyefendileri, başlarını nazikçe eğerek ellerini önce ağızlarına, ardından alınlarına ve en sonunda kalplerine götürüyordu. Keyifle seyrettiğim bu güzel selamlaşmadan İstanbul'da yaşayanların yüzlerinden tanınmasının imkânsız olduğunu düşündüm. Kimi Rum, kimi Ermeni, kimi Bulgar, Sırp yahut Dalmaçyalı idi. Hepsi birbirine benziyordu. O esnada Rum büyükbaş tüccarının boğazın girişinde Rus şapkasını nasıl attığını ve bir fes takarak Türk'e benzediğini hatırladım. Burada aynı derecede Türk görünümü ama Türk olup olmadıkları şüpheli pek çok kişi vardı³⁸”.

Büyükdere Gözlemleri

Kamenskiy, Boğaz'da geçirdiği saatlik yolculuğun ardından, parlak ve görkemli gibi görünen evlerin yakından incelendiğinde aslında çok da bakımlı olmadığını fark eder. Evlerin büyük pencerelerinin ardında lüks gibi görünen perdeler, aksesuarlar yerine, sıkışık ve kirli bir düzenlemeyle karşılaşır. Uzaktan görünen güzelliklerin, yaklaşıldıkça gerçek yüzünün ortaya çıkabileceğini düşünür. Büyükdere'ye varışında kıyı misafirhanesinin arkasında, nargile tütüren ve küçük Türk kahvesi fincanlarından içen farklı milletlerden insanlarla karşılaşır³⁹. Burada

³⁸ Kamenskiy, a.g.e., s. 9-10.

³⁹ Kahve ve kahvehane geleneği, İstanbul'un günlük yaşam kültürünün belirgin bir parçasıdır. Özellikle erkekler arasında önemli sosyalleşme mekânlarından biri olarak kabul edilen kahvehaneler, adeta bir gözlem alanı olarak Osmanlı toplumunu yansıtmaktadır. İstanbul'u ziyaret eden yabancılar arasında, kahvehaneler ve bu mekanlarda yapılan sohbetler önemli konular arasında yer alır. Örneğin; Milyukov, zaman zaman tütün, nargile, çubuk ve kahve keyfiyle birleştirdiği gözlemlerinde, Türklerin ve kahvehanelerin karakteristik özelliklerini tembel, uyusuk ve bezgin

orijinal enstrümanlarla müzik yapan birkaç müzisyen ve onlara çılgınca eşlik eden bir kişiyle karşılaşır. Ancak Kamenskiy, bu grup tarafından icra edilen Rum şarkılarının düşük kalitesi ve anlamsız bağırışlarından hoşlanmaz. Akşam olurken, Arhimandrit'in yanına uğramaya karar verir⁴⁰.

Arhimandrit'in başpiskoposlarının eski öğretmeni olması nedeniyle Kamenskiy, burada sıcak bir karşılama ile karşılaşır. Kendisine, geç saat olduğu için burada bir gece konaklaması teklif edilir. Kamenskiy, bu teklifin Boğaz'ı ve büyükelçilik bahçesini gece boyunca seyretme şansı vereceği için hemen kabul eder. Akşam saatlerinde büyükelçilik bahçesi, kalabalığın odalara çekilmesiyle huzur dolardı. Bu sessizlik içinde, karşısındaki manzaraya dalan Kamenskiy şunları söyler:

"Gece boyunca yaşananları tarif edemem. Karşımda parlak bir ay ve yıldızlarla dolu bir gökyüzü vardı. Boğaz'ın sakin sularında yansıyan görkemli manzarayı seyrederken, Mayıs (ateş) böcekleri dışında kayıklar da renkli ışıklarla süslendi. Bahçe, asırlık çınar, sedir ve servi ağaçlarıyla doluydu; sıcak güneğin diğer ağaçlarının gölgesi altındaydık. Elçilik odalarından güzel bir orkestranın muhteşem sesleri duyuluyordu. 'Ahh!' dedim kendi kendime, 'şimdi şarkı söylemek ne kadar güzel olurdu.' Üzüntü içinde kendimi teselli ettim⁴¹".

Büyükdere ziyareti, Kamenskiy için unutulmaz anılara sahne olur. 25 yıl önce Astrahan öğretmen okulunda okurken, ilahiyat akademisindeyken tanıştığı ve o zamandan beri hiç görmediği bir arkadaşını görür. Bu beklenmedik buluşma, geçmişle şimdi arasında köprü kurar ve zamanın ne kadar hızlı geçtiğini hatırlatır. Ayrıca, elçilik vapurunun kaptanının başrahip Polisadov'un oğlu olması, Kamenskiy'e bu ortamda yabancılık çekmemesini sağlar. Bu beklenmedik tanıdıklar, ona bir tür ev hissi verir. Büyükdere'nin güzellikleri ve tanıdık yüzlerle dolu atmosferi, Kamenskiy'in bu yerde sanki kendi ülkesindeymiş gibi hissetmesine neden olur. Bu yüzden Kamenskiy, yabancılık çekmediği bu ortam için *"Çargrad'da evimde; yani Rusya'daydım"* der⁴².

---

portrelerle anlatır. Fatih Ünal, "Rus Yazar Milyukov'un Hatıralarında İstanbul (1857)", *Gazi Türkiyat*, Güz 29, 2021, s. 11.

⁴⁰ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 11.

⁴¹ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 12.

⁴² Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 12.

Kamenskiy sabah saat 11.00 sularında, Rusya'nın Osmanlı büyükelçisi Aleksandr İvanoviç Nelidov⁴³ tarafından karşılanır. Sabahın serin esintisi, Rusya'nın Osmanlı büyükelçisi Nelidov'un bahçesinde, yayılan çınar ağaçları ve yüksek servili gölgelikler altında hissediliyordu. Türk geleneklerine uygun olarak, büyükelçi misafirlerini önce serinleten bir su ardından da nefis bir kahveyle ağırlar. Kamenskiy, bu zarif ikramın ardından Salı akşamı planlanan Irakleyo gezisine odaklanır. Misafirperver büyükelçilik üyelerini ziyaret ettikten sonra, genel sekreter İ. N. İvanov eşliğinde, birkaç eski ve orijinal sikke koleksiyonunu görür. Heyeti Patrik'e götürme sözü veren İvanov'un gösterdiği ilgi ve misafirperverlik Kamenskiy'i etkiler. Büyükdere ziyareti tamamlandığında, Kamenskiy bir sonraki durağı olan Pera'ya gitmek üzere ayrılır. Kamenskiy bu yolculuğu ve sonrasında yaşadıkları hakkında ciddi malumatlar verir. Özellikle Ayasofya'ya dair ifadeleri, din adamı kimliğinin derin bir anlam yüklemesine işaret ediyordu. Büyükelçilikte geçen anlar, tarihin izlerini takip etme isteğini daha da güçlendirir.

“Galata'yı geride bıraktıktan sonra yeraltı tüneline geçtik ve kendimizi Pera'nın en seçkin mağazalarının bulunduğu bölgede bulduk⁴⁴. İşte şu kilitli olan yer konsolosluğumuz. Gece boyunca

---

⁴³ 1882 yılında İstanbul'da elçilik görevine atanan Aleksandr İvanoviç Nelidov, bir yıl sonra 1883'te fevkalade murahhas büyükelçiliğe terfi etti. Bu dönem Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerilimin arttığı yıllara denk gelir. Nelidov'un İstanbul'daki görevi 1897 yılında sona erer. Oktay Berber-Uğur Şakar, “Bulgar Sorunu Bağlamında İstanbul'daki Rus Büyükelçi Nelidov'un Faaliyetleri Üzerine”, *TRAD - Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, 3, 2020, s. 59-60.

⁴⁴ Rus seyyahların Pera hakkındaki anlatıları bir benzerlik taşımaktadır. Örneğin, 1849 yazında İstanbul'u ziyaret eden Rus ressam Zaharov, Pera Caddesi'ndeki zenginlerin görkemli evlerini, çeşitli devlet binalarını, Rus ve Avusturya sefarethanelerini, daha ileride Rum patriğinin evini, tiyatro, sirk, gösterişli mağazalar, kahvehaneler ve otelleri detaylı bir şekilde betimler. Basit bir ifadeyle, Pera Caddesi'nden bakıldığında, bu manzaranın kendisini bir Müslüman ülkede olduğunu unutturduğunu söyler. Zaharov, *a.g.e.*, s. 63-65; Yine Vsevoljski ise Pera'nın sanki kendi başına ayrı bir şehir gibi olduğunu belirtir. Karakulak, *a.g.m.*, s. 171; Davidov, Pera'nın Doğu zevkinden hiçbir şey taşımadığını ve burada incelikle işlenen yapıların semti tamamen Avrupalı tarza dönüştürdüğünü belirtir. Davidov, *a.g.e.*, s. 43-44; 1890 yılında İstanbul'da bulunan Rus gazeteci Nikolay Nikolaeviç Lender ise Pera'yı Avrupa ile değil de ahşam evlerinden dolayı sürekli yangına maruz kalmasına ithafen Moskova'ya benzetir. N. Lender, *Bosfor i Konstantinopol: Anatoliskoe Pobereje; Po Russkomu Yugu Oçerki i Kartinki c Kartoyu Çernago Morya*, S. Petersburg 1892, s. 36.

Boğaz ve Ayasofya'nın geniş manzarasını uzun bir süre hayranlıkla izledim. Bu tatlı parlak görünüm o kadar çekiciydi ki hayran kaldım. Uyumaya gidiyorum. Gece boyunca, yakındaki basit bir tiyatronun sağır edici müziğinden uyuyamadım. Genellikle geceleri yaptığım gibi kalktım ve hala ayın parlaklığının vurduğu İstanbul'un büyüğü panoramasını seyretmek için pencereye gittim. Ancak ışık Ayasofya'nın üzerindeki hilali tam anlamıyla aydınlatmıyordu. Muhtemelen kutsal haçın Ayasofya üzerine yerleştirilmesini bekliyordu⁴⁵. İşte o zaman ay, boğaz sularına ve Ayasofya'nın kubbesine olağandışı parlak renkleriyle ışığını yansıtacak⁴⁶.

Fener ve Patrik Dionisios Ziyareti

Ruslar, din ve mezhep yakınlığı nedeniyle İstanbul Rumlarını kendilerine yakın hissettikleri için, gayrimüslim topluluklar arasında onlara daha sıcak bir tavır sergiler, sempatiyle yaklaşır ve sorunlarıyla yakından ilgilenirler. Bu sebeple, İstanbul'u ziyaret eden birçok Rus gezginin uğradığı yerlerden biri de Fener semtidir⁴⁷. Kamenskiy de Fener semtini ziyaret etmek amacıyla Pera'ya doğru yola koyulur. G. İvanov tarafından karşılanır ve Fener'e doğru gitmek için uygun zamanın çok erken olduğu düşünülerek önce bir kahvaltıya davet edilir. Kahvaltıya, Rusya büyükelçiliği sekreteri Mansurov da katılır. Kamenskiy, saatte binlerce kişinin geçtiği ünlü köprüyü geçtikten sonra büyük kayıklarla çiftler halinde hızla Fener'e doğru yol alır. İlk olarak Patrik'in bulunduğu kilise, ardından diğer evler görünmeye başlar. Ancak, bu manzara üzerinde çok fazla etki bırakmaz. Kısa bir süre sonra, dar bir koridordan

⁴⁵ Batılı seyyahların neredeyse tamamı, Ayasofya'nın camiye çevrilmiş olmasını Haçlı ruhuyla bir türlü içlerine sindiremez. Örneğin, Rus seyyah Milyukov, Ayasofya'nın bir gün kesinlikle tekrar Hristiyanların mülkiyetine geçeceğine inanır. Ünal, "Rus Yazar Milyukov'un Hatıralarında İstanbul (1857)", s. 12; Koptev, "Eğer Ayasofya mabedinin tepesinde altın haç (zolotoy krest) yükselmiş olsaydı, bu ışınlar, bu fevkalade haçın üzerinde ne muhteşem bir efsunkâr parıltı oluştururdu" şeklinde ifade eder. Ünal, "Kudüs Yolcusu A. Koptev'in İstanbul Hatıraları (1887)", s. 184; Aynı düşünceyi paylaşan Davidov da Ayasofya'nın Ruslar eliyle tekrar Hristiyan mabedine dönüştürüleceği ve hilalin yerini haçın alacağı arzusunu ve temennisini ifade eder. Ünal, Vladimir Petroviç Davidov'un Seyahat Notlarına Göre 1835'de İstanbul", s. 542.

⁴⁶ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁴⁷ Ünal, "Kudüs Yolcusu A. Koptev'in İstanbul Hatıraları (1887)", s. 166.

geçerek Patrik'in baş sekreteri Sakkellariy'in masasının arkasında oturduğu resepsiyon odasına getirilirler. Daha sonra, Patrik Dionisia'nın odasına gitmek için dar bir koridordan geçerler ve küçük bir oturma odasında Patrik tarafından kabul edilirler. Patrik, hepsini kutsar. Kamenskiy, Patrik'in giydiği kaba ayakkabılar, salaş gömlek ve kötü kokulu cübbenin, diğer Rum rahiplerin giysilerine benzediğini belirtir. Patrik, onlara ikram edilen reçel ve kahve eşliğinde, Heybeli Ada Ruhban Okulu hakkında bilgi verir. Bu okuldan on dört kişinin mezun olduğunu, orada görev yaptığını ve kendisiyle birlikte çalışan toplam on iki piskopos olduğunu dile getirir. Bu konuşmanın ardından Patrik, misafirleri ikinci kez kutsar. Ritüelin ardından Kamenskiy, diğer odaları ziyaret etmek için izin ister. Özellikle küçük salonda, girişin hemen önünde, Konstantinapol şehrinin fatihlerine anahtarların gönüllü olarak aktarıldığı tasvir edilen hayali bir resim dikkatini çeker. Girişin üzerinde ise ilk ekümenik katedralin simgesi olan büyük bir tasvir asılıdır. Salonun sonunda, Sinod odasının bulunduğu yerde, ön tarafta Hz. İsa'nın eski tasviri ve İncil; arka tarafta ise bir kaide üzerine yerleştirilmiş büyük ahşap bir haç göze çarpıyordu. Bu kilisenin Haliç kıyılarına daha yakın olduğunu belirten Kamenskiy, kilisenin gösterişli olmasına rağmen oldukça kasvetli bir atmosfere sahip olduğunu ifade eder. Akşam Panteleymon Kilisesi'ne döndükten sonra, görkemli bir şekilde inşa edilen İli Manastırını ve kilisenin inoku olan Bulgar yöneticisinin dairesini ziyaret eder. Ardından, Panteleymon Kilisesi'nde görev yapan yaşlı bir Bulgar'dan kilise avlusundaki ikonalar hakkında bilgi alır⁴⁸.

Galata'da Yükselen Ruhani Mimarlık: Rum Kilisesi Gözlemleri

Kamenskiy, içsel bir huzur ve coşkuyla dolmuş bir şekilde, Panteleymon Kilisesi'nin en yüksek katından Boğaz'ın engin sularını, görkemli Ayasofya'yı ve çevredeki sarayları izler. Manastırın karşısında duran eski bir Rum kilisesinin çanları, tarihî zenginliği çağrıştıran tatlı bir melodiyle çalar. Bu an, onda derin bir heyecan uyandırır ve Kamenskiy, ibadet etmek amacıyla hemen kiliseye doğru yola koyulur. Rum kilisesinin zarif dış görünümü, tarihî dokusunu yansıtan taş duvarları ve yüksek kubbesiyle etkileyici bir manzara sunar. Kilisenin kapısını geçtiğinde, içeride huzurlu bir sessizlik ve loş bir ışık atmosferiyle

---

⁴⁸ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 14-15.

karşılaşır. Mum ışıkları, fresklerle süslü duvarları aydınlatırken, dini motifler ve aziz figürler kampta birer hayalet gibi belirir. Rahip, nağmeli bir sesle dualar okurken, mekânın içinde mistik bir atmosfer oluşur. Kamenskiy, inançlı kalabalığın arasına karışarak, bu dini ritüelin içinde kendini kaybeder. Duvarlardaki renkli cam pencerelerden içeri süzülen ışık, adeta bir masalın içindeymiş gibi hissettirir. Kamenskiy, ibadetin içsel bir deneyim olduğunu düşünürken, kilisenin tarihi dokusu ve dini atmosferi, ona zamanda bir yolculuk hissi yaşatır. Her dua, her melodi ruhsal bir derinliğe dokunur. Rum kilisesinin görüntüsü ve içerideki ritüel hakkında şunları aktarır:

“Kilise, bana Sobov antik bazilikasını anımsattı. Sütunlarla ayrılmış üç düzine dal vardı. Süslemeleri azdı. Dyakoz ve korolar, aralarında bir ritim oluşturarak mezmur ve ilahileri iç içe geçmiş bir şekilde seslendiriyorlardı. Gösterişli ilahiler, bazen ansızın kesiliyor ve erkek çocukların sol koro tarafına geçişi, ilahinin ritmiyle bazen tezat oluşturuyordu. Ancak bu tezatlar, ibadetin içerdiği içsel zenginliği daha da vurguluyordu. Matins hizmeti, sadelikle yoğrulmuştu. yini yapacak olan Rahip cüppe giymişti. Kıyafetin önü yukarıdan sarılmıştı. Dyakoz da bir cüppe giydi ve ayin daha ciddiyetle gerçekleşmeye başladı. İlahi okuyanların ve ibadet edenlerin sayısı arttıkça kilisenin içindeki ruhsal yoğunluk daha da belirginleşiyordu. Kimi ibadet edenler fesleriyle kiliseye girerken, beni sol taraftaki alana yönlendirdiler. Başrahip Vladimir Grigoryeviç Dalmanatinets de oradaydı. Beni son ayine davet etti ve mabedin kuzey kapısından dışarı çıktı. Sol tarafta, koronun olduğu yere çıkan bir merdiven bulunuyordu. Ancak bekçi, içeride kadınların bulunması nedeniyle beni burada durdurdu. Bu sırada, büyüklüğüne oranla adeta bir ahır gibi görünen ve diğer tapınaklardan daha küçük olmasına rağmen büyüleyici bir manzara sunan bu mabede göz gezdirdim. Manastırın bazı kardeşleri ve büyükelçilikten gelen misafirlerle birlikte, Vladimir'den beni en kısa zamanda Ayasofya ve Çargrad Konstantiniyye'nin diğer mabetlerine götürmesini rica ettim⁴⁹”.

Ayasofya Anlatıları

Rus din adamları ve Kudüs yolcuları, İstanbul'u ziyaret eden Ruslar için önemli bir durak olan Ayasofya üzerine yoğunlaşmıştır. Rusya'da Ayasofya hakkında çok sayıda yazılmış literatür bulunmaktadır.

⁴⁹ Kamenskiy, a.g.e., s. 16-17.

Ayasofya, İstanbul'u ziyaret eden seyyahlar tarafından her dönemde büyük bir hayranlıkla anlatılan sembolik bir mekân olmuştur. Kiliseler ve cami/kiliseler arasında en güzel ve görkemli olarak nitelendirilen Ayasofya, Rusların diğer ülkelerde gördükleri benzer yapılarla karşılaştırmaya çalıştığı bir referans noktasıdır. Rusya'nın Osmanlı'ya meydan okuma dönemlerinden itibaren Ayasofya, İstanbul'un yanı sıra Rus yayılma stratejisinin odak noktası haline gelmiştir⁵⁰.

Kamenskiy de Haliç bölümünü bir kayık üzerinden geçtikten sonra, uzun zamandır görmeyi arzu ettiği Ayasofya'ya ulaşır. Karaya ayak bastığında, tarihi duvarların eteğinde yükselen Ayasofya'nın büyüleyici atmosferini daha yakından hisseden Kamenskiy, bu eşsiz yapı ile zamanın derinliklerinden günümüze taşınan tarihin büyüü altında kendini kaybeder. Ayasofya'ya devam eden yolculuğunun ardından, XIX. yüzyıl İstanbul'u hakkında şu bilgileri aktarır:

“Yolda, birbirinden farklı eski ve yeni taş evlerle karşılaştık. Ahşap evlerin bazıları tamamen yıkılmış, diğerleri ise terkedilmiş olduğundan pencereleri kapalıydı. Pislik, eşekler, atlar ve develerle dolu dar sokaklar, sürekli hareket eden ve birbiriyle çarpışan insanlar yolu tatsız hale getiriyordu. Ayasofya'ya ulaşmak neredeyse bir saat sürdü, ancak bu süre zarfında gördüğümüz yer geniş bir alandı ve oldukça dağınıktı⁵¹. Camiye bakan mabedin girişinde daha fazla çöp vardı ve bu alanda farklı sakatlıkları olan şüpheli kadınlardan oluşan bir grup oturuyordu. Birçoğuyla beraber, engelsiz ve uzun bir galeriyi temsil eden mabedin girişine (narteksine) ulaştık⁵²”.

Uzun süre hayalini kurduğu Ayasofya'ya nihayet varan Kamenskiy, bu kutsal mekânın kapısından geçerken içini büyük bir heyecan kaplar. Ayasofya'nın giriş ücreti olarak ödediği 10 cent, ona bu eşsiz yapıyı keşfetme fırsatını sunar⁵³. Ana girişin tavanındaki mozaikler, onun

⁵⁰ Ünal-Karakulak-Özkan, a.g.e., s. 174.

⁵¹ Milyukov Ayasofya'ya gitmek için geçtiği sokaklardaki evlerin düzensizliğine ve harap halde oluşuna inanamayarak *“İstanbul, sarayları ve camileri bir kenara bırakıldığında, dört asırdır göçebe boyların çadırlarını kaldırmadığı bir karargâhı andırıyordu.”* der. Milyukov, a.g.m., s. 133.

⁵² Kamenskiy, a.g.e., s. 17.

⁵³ Koptev, giriş ücretinin genellikle 3-4 Frank olduğunu ancak sıkı bir pazarlık sonucunda genellikle 2,5 Frank'a girilebildiğini belirtir. Ayakkabılarla camiye girişe izin verilmediği için özel pabuçlar alındığında da “bakış” adı altında bir ücret talep edildiğini ekler. Ünal, “Kudüs Yolcusu A. Koptev'in İstanbul Hatıraları (1887)”, s. 165; Milyukov, kendisinden

dikkatini çeker. Kamenskiy, bu mozaiklerin birçoğunun zaman içinde yok edildiğinden ve geriye sadece küçük izlerin kaldığından bahseder. Ancak kalanlar, parlak gözlerin rahatlıkla görebileceği canlı bir hardal sarısıyla kaplıdır. Ayasofya'nın içinde dolaşmaya başlayan Kamenskiy, kutsal figürlerin yanında Bizans İmparatoru Jüstinyen'in, yani Ayasofya'nın kurucusunun figürünü de keşfeder⁵⁴. Ayasofya'daki izlenimlerini aktarırken, bu tarihi ve dini mekânın İslam toplumu üzerinde bıraktığı olumsuz etkileri de dile getirir.

“İstavroz yaparak kendimizi topladıktan sonra eşiği geçtik. Sadece antik çağda değil, aynı zamanda tüm modern mimarinin de buna eşit bir mabet oluşturmadığı görülüyor. Bence, bu mabedin cazibesinin asıl sırrı, içeri adım attığınız ilk andan itibaren çarpıcı büyüklüğünde, göze çarpan tüm ihtişamında, yapılan tüm parçaların olağanüstü simetrisinde ve zarafetinde, yapının çeşitlilik dolu, birliği ihlal etmeyen görünümünde ve herkesin hizmetinde bulunduğu bu tonozun üzerindeki olağandışı egemenliğinde saklı. Oradan ışık gelir ve mabedin tüm hayatı orada yoğunlaşır. Böylece burası mucizevi bir güç ve olağanüstü genişlikle dolar. Burayı az gören birçok kişi için bu manzara cennete sahip olmak gibi görünebilir. Kaygan halılar boyunca, olağanüstü dikkatle, saygıyla ve yavaşça, etrafımızda bulunan her yere baktık. Mabette dua eden ve dolaşan yaklaşık yüz Türk vardı. Ancak buna rağmen mabet tamamen boş görünüyordu. Fanatik vaizin vahşi konuşması tapınak boyunca yankılanıyordu. Sesin yankılandığını duyan vaiz sanki bu durumdan cesaret almış gibi çağrısını daha da güçlü yapıyordu. Ellerinde Kuran'larla farklı köşelerde oturmuş olan çocuklar onu tekrar ediyordu. Böylece genel olarak bir tür harika senfoni ortaya çıktı. Burada bizim mucize korumuzun şarkıları duyulsaydı ve daha da fazlası saray korosu burada olsaydı ne olurdu diye düşündüm. Ciddi

Ayasofya'ya giriş ücreti olarak önce 100 piastr istendiğini, daha sonra bu miktarın 50'ye düşürüldüğünü ancak asıl giriş ücretinin 10 Frank olduğunu belirtir. Ayrıca, giriş ücretleri konusunda imamlarla çetin bir pazarlık yapıldığını da ekler. Milyukov, a.g.m., s. 140-141; Lender, Türklerin sürekli bahşiş almasından ve müze veya turistik yerleri ziyaret ettiğinizde karşınıza çıkan yüzlerce bahşiş bekleyen kişiden şikâyet eder. Lender, a.g.e., s. 30.

⁵⁴ Milyukov seyahati sırasında Jüstinyen mozaiklerinin üzerinin altın yaldızlı hatlarla yazılan sureler ya da Kuran'dan metinlerle örtülü olduğunu belirtir. Milyukov, a.g.m., s. 145; Lender, Türklerin bu girişimlerinin motifleri gizlemeye yönelik olmasına rağmen, pek çok ayrıntının hala görülebilir olduğunu ifade eder. Lender, a.g.e., s. 18; Davidov ise eski motiflerin büyük bir kısmının sıvandığını ve üzerinin Arapça yazılar yazıldığını söyleyerek bunların birkaçını kazıdığını itiraf eder. Davidov, a.g.e., s. 31-40.

hizmetleriyle burada duran büyükelçilerimizin 'Yeryüzünde veya Cennette' nerede durduklarını bilmediklerini söylemeleri sebepsiz değil. Evet pek çok Rus, sebepsizce Ayasofya gibi bir mabette ibadet etmeyi hayal ediyor. Ayasofya'yı terk etmek istemiyorum. Burası o kadar güzel ki! Ancak her şeyin bir sonu var. Sonunda onu tekrar ziyaret etmek için söz verdikten sonra Ayasofya'dan ayrıldık. Antik ikonlardan oluşan mozaikten birkaç çakıl satın alma fırsatımız da oldu. Bu çakıllarla, Ayasofya barbar hırsızların himayesinde olmasına rağmen, bu görkemli yapıların başkalarına miras kalacağı düşüncesi ve sevgili Ayasofya'nın anısını sonsuza dek koruma arzusu hepimizin içini kapladı⁵⁵.

Kamenskiy, Ayasofya'yı ziyaret etmek amacıyla gerçekleştirdiği bu kısa seyahatte edindiği izlenimleri, seyahat notlarına titizlikle kaydeder. Aynı zamanda Rusya'da bulunan akrabalarına yazdığı mektupta, İstanbul'un Müslümanlar tarafından yaşanılmaz bir hale getirildiğini ve burada bir an bile durmak istemediğini ifade eder. Mektubunda, şu düşüncelere de yer verir:

"Çargrad, bulunduğu mevki itibarıyla avantajlı olsa da düzensiz bir görünüme sahipti. Bu bölgede her daim çeşitli pisliklerle karşılaşmak mümkündü. Fakat asıl çirkin olan şey çeşitli küçük satıcıların korkunç çığılığı ve gürültüsü, çoğunlukla tatlı su ve benzer şeyler satan kafelerdi. Dört gün kaldım ve cadde olarak adlandırılan dört geçit gördüm. Hiçbir cadde, bu kadar dar ve çirkinliklerle dolu olamazdı. Her şey sürekli bir hareket halindeydi ve çevresi huzursuzlukla kaplıydı. Sadece bir köpek yerde sakince yatabilirdi. Genel olarak, şehir büyük bir hayal kırıklığıydı. Yakın bir zamanda ayrılmak istiyorum, ancak cumaya kadar Aynoroz'a giden bir vapur bulunmuyor. Neyse ki yanımda mükemmel bir arkadaşım var; o da Hristiyan eski resim ve mimarlık uzmanı. Geceleri sıcaklık artı 20 dereceyi gösterirken, öğleden sonra 30 veya 40 dereceye ulaşıyor. Şehir manzaraları, özellikle de Ayasofya'nın muazzam manzarası, geceleri ay ışığı altında daha da etkileyici hale geliyor. Ayasofya'nın içini anlatmak ise neredeyse imkânsız. Ne bizim İsakiyev ne de Spasitel Katedrali gibi. Jüstinyen'in bütün hazinelerini bahsi geçen bu tapınağın inşasına ayırdığını ve Bizans'ın bütün antik

⁵⁵ Kamenskiy, a.g.e., s. 18-19. Kamenskiy'in hayranlıkla anlattığı Ayasofya hakkında diğer ülkeler tarafından İstanbul'a gönderilen batılı seyyahlar da ayrıntılı anlatımlar yaparlar ve Ayasofya'nın mükemmellik ve güzellik açısından Roma'da bulunan Pantheon Kilisesi'ni bile geçtiğini ifade ederler. Aslıhan Kılıç, "XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 3, 2020, s. 1853.

tapınaklarından birer numune aldığı -sütunlar, kaideler, pahalı taşlar gibi- boşuna söylemiyorlar. Ancak bu tapınak, aziz simgeleri ve çeşitli kilise eşyalarıyla süslendiği, din adamları ve büyük bir ilahi korosu eşliğinde ibadete açıldığı zaman gerçek anlamını bulabilir. Tanrım! Sen böylesi bir mabedi hangi günahlarımızdan dolayı bizlerin elinden aldın⁵⁶”.

İstanbul’un Tarih Kokan Hazinesi: Balıklı Rum Kilisesi

İstanbul’a gelen yabancılar arasında, en çok görmek istenen mabetlerden biri olan Balıklı Rum Kilisesi’ni, Kamenskiy de merak eder. Kiliseyi ziyaret etmek üzere yola çıkan Kamenskiy, bu kutsal mekân hakkındaki gözlemlerini şu şekilde ifade eder:

“Müsait bir zamanımda, Jivonosnago İstoçnika (Balıklı Ayazması)’yı ziyaret ettim. Bu kutsal kaynak, şehrin tarihi surları boyunca yer alıyordu ki bu surlar, tarihte birçok kez Ruslar tarafından darmadağın edilmiş; hatta Oleg bile kazandığı zafer sonrası bu surlara kalkanını asmıştı. Bu bölgeye oldukça yakın bir süre önce Ruslar tekrar yaklaşmıştı. Ancak, Ayastefanos’ta, sadece 10 verst uzaklıkta, ilerlemeleri durduruldu. Kaynağın üzerinde bir kilise bulunuyor. İmparator Lev (I. Leo)’in döneminden bu yana, bu kaynağın mucizesinin devam ettiği ve bu nedenle hacıların ilgisinin hiç azalmadığı söylenmektedir⁵⁷”.

⁵⁶ Kamenskiy, a.g.e., s. 19-20.

⁵⁷ Kamenskiy, a.g.e., s. 21; Kamenskiy’den yalnızca bir yıl önce 1887 yılında İstanbul’da bulunan din adamı Koptev Balıklı Rum Kilisesi hakkında şunları aktarır: “M.S. 5. yüzyılda İmparator Büyük Lev, içmek için su isteyen bir körle karşılaşır; ona su bulmak isteyen Lev, yorulduğunda, ormandan gelen bir ses duyar. Bu ses, ona ormanda su bulacağını, körü iyileştireceğini ve yakında kim olduğunu öğreneceğini söyler. Ayrıca, dertlerine çare arayanlar için burada bir mabet yapmasını ister. Çar Lev, imparator olduğunda söylenenleri yerine getirir ve Meryem Ana (Bogomateri) adına kaynağın üzerinde bir kilise yaptırır. Kaynak hakkındaki söylentiler yayılmaya başlar ve şifa arayanlar buraya akın eder. İmparator Justinianos, bu kaynak suyu sayesinde hastalıktan kurtulunca burada daha büyük bir mabet yaptırır. Ancak bu yapı bir depremde yıkılır. Sonraki imparatorlar tekrar mabedi inşa eder, ancak Türklerin işgaliyle mabet yıkılır ve kaynak taşla doldurulur. İstanbul’un Türkler tarafından ele geçirilmesinden birkaç yıl sonra, burada küçük bir şapel yapılmasına izin verilir. 1826’da Yunan ayaklanması sırasında Yeniçeriler şapeli yıkar. 1830’da İstanbul Patriği’nin girişimleriyle Sultan’dan onay alınarak burada küçük bir kilise inşa edilir. Bu mabet iki katlıdır; üst kısmı katedral olarak kullanılırken, alt kat tam kaynağın üzerindedir ve oldukça küçüktür. Kaynağın şifalı gücü Türkler tarafından da kabul edildiği için onlar da burayı ziyaret ederler.” Koptev, a.g.e., s. 19-21. Davidov, Sultan’ın özel izniyle Türk mezarlığından getirilen mermerlerle yapılan

Adaların İşıltısı: Heybeliada'da Dini Atmosfer

Kamenskiy ve beraberindeki heyet, Balıklı Rum Kilisesi'ni gezdikten sonra Yedikule'yi ziyaret ederler⁵⁸. Kamenskiy, Katerina döneminde Rus elçilerinden birinin esir tutulduğu kuleyi görerek, ardından Vlaherna Ayazması'na⁵⁹ gitmeye karar verir. Vlaherna Ayazması ve sonrasında ziyaret ettikleri Halki Adası hakkındaki deneyimlerini şu şekilde ifade eder:

“İşte bu mekân gerçekten de sade bir güzellik sunuyordu. Tanrı'nın annesinin mucizevi sembolünün önünde, rahip ibadet edenler için Akathist okudu. Kilise içindeki galeride ise birkaç kişi huzurlu bir uykuya dalmıştı. Ardından antik şehrin sınırlarının dışındaki Kraliyet Tapınağı'na girdik. Burada büyüleyici mozaiklerle karşılaştık ve giriş için 1 Frank ödedik. Molla, oldukça hoşgörülüydü ancak yine de antik sembollerle ilgilenmemize izin vermedi. Ertesi gün, vapurla Halki Adası'nı ziyaret ettik. Arkadaşım bir din okulunda zaman geçirdi, ama ben kendimi, küçük yaştaki 100 kadar çocuğun bulunduğu bir jimnastik kursuna ve bir teoloji seminerine gitmekle sınırlandırdım. Rehberimiz, Kiev Akademisi'nde eğitim alan seminerde Rusça öğreten bir Rum rahipti. Seminerin en değerli hazinesi, kilise ayinlerini ve şarkılarını içeren birçok el yazmasının bulunduğu kütüphaneydi. Burası gerçekten de büyüleyiciydi. Ayrıca burada daha sonra Roma'daki Vatikan

---

kilisenin son derece muhteşem bir yapı olduğunu belirtir. Kilisenin yapımı sırasında Sultan, merakıyla kilisenin bulunduğu yere gelmiş ve buradaki din adamlarıyla karşılaşmıştır. Ayrıca, bu mabede olan saygısından dolayı, Sultan bütün imkânları seferber etmiştir. Davidov, *a.g.e.*, s. 57-58; Yine Vsevolovski de II. Mahmut'un burayı ziyaret ettiğinden, kilisenin yapımını yakından seyrettiğinden ve papazlara hediyeler verdiğinden söz eder. Vsevolovski, *a.g.e.*, s. 144.

⁵⁸ Davidov, 1835'te Yedikule'yi ziyaret eder, ancak iç kısımlarına özel bir fermanla girilebildiği için detaylı bir şekilde keşfedemediğini belirtir. Bununla birlikte, bu tarihi yapıyı görmekten dolayı çok mutlu olduğunu ifade eder. Davidov, *a.g.e.*, s. 56-57; Milyukov'un gezdiği yerler arasında yer alan ve Rusya'da çok iyi tanınan Yedikule Zindanı, Milyukov tarafından “Türk Pastili” olarak adlandırılır. Onun 1857 yılındaki İstanbul seyahatinde Yedikule'nin boş ve harabe halde olduğunu belirtir. Milyukov, *a.g.m.*, s. 183-187; 1887 yılında Yedikule'yi ziyaret eden Koptev ise kalenin büyük bir kısmının hala ayakta olduğunu ifade eder. Koptev, *a.g.e.*, s. 25-26.

⁵⁹ Koptev, şapelin adıyla ilgili iki farklı rivayeti paylaşır. İlk rivayete göre, şapel adını eskiden mabedin bulunduğu noktada öldürülen Skif Vlahern'den almıştır. Diğer rivayete göre ise, şapelin adı yakınlarda Haliç'te avlanan deniz balığı türü olan lakerdadan gelmektedir. Koptev, *a.g.e.*, s. 21-24.

Müzesi'nde gördüğüm birçok antik resmi de gördüm. Evet, Batı gerçekten Doğu'dan birçok şey çaldı!⁶⁰

Arkeolojinin Işığında Irakleyo: Keşfedilmeyi Bekleyen Hazine

Kamenskiy, 12 ve 13 Temmuz'da, antik Irakleyo'yu ziyaret etmek üzere düzenlenen geziye katılır. Bu seyahat, elçilik tarafından yönetilen Psezuap adlı gemi ile gerçekleşir. Kamenskiy'e, büyükelçi ve oğulları, sekreterler Smirnov ve Mansurov gibi çeşitli üyeler eşlik eder. Ayrıca İstanbul'a farklı görevlerle gelmiş diğer misafirler de bu gezide yer alır. Bu kişiler arasında Petersburg Teoloji Akademisi Profesörü N. V. Pokrovskiy de bulunmaktadır. Kamenskiy bu gezinin gerçekleşmesini sağlayan kişinin Pokrovskiy olduğunu belirtir. Ayrıca onun büyükelçinin eşini de bu gezinin düzenlenmesi için ikna ettiğini söyler. Kamenskiy, geziyle ilgili deneyimlerini şu şekilde aktarır:

"Büyükelçinin eşi zaten burada bulunan Çudotvor ikonunu görmek istiyordu. İkonanın bariz kutsallığından etkilenen Olga Aleksandrovna, gerçekleştiren bu turda bu ikonayla bir fotoğraf çekilmek istedi. Yine Bay Smirnov ikonanın ölçüsünü çıkardı. Profesör Pokrovskiy ise tamamen yıkım tehlikesi altında olan bu eski tapınağın geniş bir tasvirini yaptı. Gerçek şu ki, bu ikona çakıllardan yani mozaiklerden oluşuyor. Yerel halk mozaiklerden parçalar almayı hastalık haline getirmiş. Bunlardan birazını çıkararak içiyorlar. Sayın büyükelçinin ikonları korumakla yükümlü rahiplerden ikonların mümkün olan her şekilde korunmasını istemesine rağmen Meryem Ana'nın kutsal ikonası olan Hodegetriya'ya yırtıcı eller dokunabiliyordu⁶¹."

Irakleyo, görkemli bir tarihe sahip olan büyüleyici bir yerdi. Antik çağlarda Pirimont veya Irakleyo olarak bilinen bu şehir, arkaik dönemlerden başlayarak Bizans ve Cenevizlilere kadar uzanan birçok eseri içinde barındırıyordu. Ziyaretçiler, özellikle Hristiyanlık tarihine ait eserlere ilgi gösteriyordu. Ancak kabartmalar, kaideler, antik Yunan yazıtları, heykel kalıntıları, yerde yatan sütunlar, çeşitli heykeller ve çitlerle çevrili mezarlar arasında, Irakleyo Ana Tapınağı ya da Antik Katedral Tapınağı öne çıkıyordu. Kamenskiy, bu bölümde gördüklerini şu şekilde aktarır:

⁶⁰ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 21.

⁶¹ Kamenskiy, *a.g.e.*, s. 21-22.

“Mabedin girişindeki açıklık, Konstantinapol'deki Ayasofya'nın karşısında yer alan kubbenin olağanüstü zarafeti ve Antik Yunan tapınaklarından esinlenen mimari, her zamanki gibi büyük bir hayranlık uyandırdı. Geniş kubbenin tonuzu, dört antik pagan tapınağından veya ünlü Irakleyo tiyatrosundan alınan büyük beyaz mermer sütunlar üzerinde yükseliyordu. Bu beyaz mermer sütunlar, çeşitli taşlardan oluşan harap bir tahtı çevreliyordu. Sunağın tamamı beyaz mermerle kaplıydı. Bazılarının restore izleri ve belirgin ikonostazları korunmuştu. Güney tarafında, aziz büyük şehit Fyodor Stratilat'ın işkence gördüğü antik tiyatro kalıntıları görülebiliyordu. Amfi tiyatro izleri açıkça fark ediliyordu. Tapınak duvarları, özellikle kemerler üzerinde korunmuş eski resim izleri taşıyordu. Görünüşe göre uzun süre tapınağı etkileyen ve şimdi tamamen yıkmaya hazır olan yağmur, kubbenin altındaki yan duvar çöktüğü ve doğu tarafında büyük bir delik açıldığı için buraya nüfuz etmemişti. Bazı nişler iyi korunmuştu, ancak tüm kalıntılar adeta geçmişin farklı çağlarını yansıtıyordu⁶²”.

Heyet, Irakleyo antik kentini keşfetmeye devam ederken, çevredeki gözlemlerini ve bazı taşlar hakkındaki araştırmalarını sürdürür. Mabedin önünde, tüm ziyaretçilerin bir araya geldiği bir anı paylaşan Kamenskiy, şu olayı aktarır:

“Yerde bulunan iki tabakayı temizlemeyi başardım ve üçüncüsünde Aziz Andronik'in güzel bir görüntüsünü ortaya çıkardım. Profesörümüz çizimin cazibesinden memnun kaldı. Doktor G. özenle bir şeyler açmaya çalıştı ve yüzü karanlık kanatlar arasında, yeşil bir arka plan üzerine boyanmış Serafim'in imajını ortaya çıkarmayı başardı. Keşif gezisinin tüm üyeleri de yazıtları, çeşitli süslemeleri not almak için gayretle çalıştı. Ardından bunların hepsini profesöre verdiler. Ama asıl önemli iş büyükelçi tarafından yapıldı. Onun emriyle mabedin iç kısmından dört, dış cephesinden ise iki görüntüsü çizildi. Bunlar aynı zamanda incelemesi için profesöre teslim edildi. Turun devam eden kısmında tüm üyelerle birlikte bir evi ziyaret ettik. Burada tercüman aracılığıyla ailenin saygıdeğer babası, yaklaşık 80 yaşındaki yaşlı bir adam, Irakleyo tarihî mabedinin temellerinin Aziz Apostolov onuruna, onun Andrey Pervozivanniy'in mekânını ziyareti anısına yapıldığını anlattı. Türklere yenilmesinin ardından tüm yerli halkın İtalya'ya taşındığını, tapınağın ve tüm evlerin Tanrı'nın iradesine bırakıldığını da ekledi. Son zamanlarda Rumlar buraya tekrar yerleşti; ama yoksul oldukları için

⁶² Kamenskiy, a.g.e., s. 23-24.

kilisedeki antikaları korumayı başaramadılar. Paganların eski eserlerine gelince, görünüşe göre onları özenle toplayıp meraklılarına sattılar⁶³”.

Rus Ortodoks Geleneğinin İstanbul Serüveni: 900. Yıl Kutlamaları

Gezi heyeti, İstanbul'daki keşiflerini noktalarak 14 Temmuz 1888'de Büyükdere'ye geri döndü. Kamenskiy'in İstanbul'da bulunduğu günler Rus halkının vaftiz edilmesinin 900. yıl dönümüne denk geliyordu. Bu sebeple, Rusya'da olduğu gibi İstanbul'da da büyük çaplı kutlamalar düzenlendi. Kamenskiy, bu hazırlıklar hakkında şunları aktarır:

“Akşamdan beri Pera ve Galata'nın farklı köşelerinde, Ortodoksları ibadete davet eden ince çan sesleri duyuldu. Sabahın erken saatlerinde, Panteleymon Kilisesi'nde kalanlar sabah ibadetlerini ve ayinlerini gerçekleştirdi. Kardeşler arasında, Bulgar Manastırı'nın Ekümeni Hilamdar ve daha sonra katılan birkaç dindar Rus da vardı. Ayin sonrasında, havarilerin kutsal knezi Vladimir'e dualar edildi. Neredeyse aynı zamanda, Andreyev'de de aynı dini hizmet gerçekleştiriliyordu. Daha sonra, hemen yakınındaki mabette, Rumlar arasında ibadet başladı. Bu mabette, Dalmaçyalı Slavların ibadetini baş rahip Vladimir Grigorçı yönetiyordu.⁶⁴”.

Panteleymon Kilisesi'nde gerçekleşen bu ayinlerin ardından, asıl büyük kutlamaların Büyükdere'deki büyükelçilik sarayında yapıldığını ifade eden Kamenskiy, oraya geçtiklerinde Büyükdere'deki ayinlerle ilgili şunları söyler:

“Büyükelçiliğe, bu kutlamaya ilişkin herhangi bir talimat verilmemişti. Ancak, herhangi bir Rus yüreği, Rus halkının vaftiz edilmesi gibi büyük bir olayın anısına karşı nasıl duyarsız olabilir ki? İmparatorluk büyükelçisi saygıdeğer Aleksandr İvanoviç Nelidov, Ruslar için kutsal olan ne varsa son derece önemsiyordu. Büyükdere elçiliği kilisesindeki ayin, her zamanki gibi saat 10.00'da başladı. Hacıların buluşması olağanüstüydü. Büyükelçiliğe ve ailelerine hizmet veren çalışanlara ek olarak, Konstantinopol'de yaşayan neredeyse tüm Ruslar, büyükelçilik gemisindeki tüm görevliler ve Rus elçiliğinin yazlık mekânında bulunan Metropolit Derkonskiy liderliğindeki Rum Kilisesi'nin temsilcileri alanda hazır bekliyordu. Afon inoklarının ilahileri bu defa tatlı ve içtendi.

⁶³ Kamenskiy, a.g.e., s. 24-25.

⁶⁴ Kamenskiy, a.g.e., s. 26-27.

Uhrevî bir halde, ustaca söylenen bu ilahi büyükelçiyi duygulandırdı ve yaklaşık 900 yıl önce çarın en önemli kilisesi olan Ayasofya'da yapılan ibadeti aklına getirdi. Hazırlıklara başlandı, tören öncesinde sayısız kandil hazırlandı. Ne yazık ki, bugün Müslümanların bayram olarak gördüğü Cuma günüydü. Böyle muhteşem bir günde, maalesef birkaç gün önce duyduğumuz gibi bazı dervişlerin fanatizm dolu sözlerini işittik. Ah! Keşke derin ve dokunaklı ilahilerimiz bir şekilde duyulsaydı. Bunun tarifi olmazdı. Eğer o sesler, akustiği güzel olan Ayasofya'da olağanüstü bir şekilde yankılansaydı, Kuran okuyanların bed sesleri ve fanatiklerin öfkesi yerine, harika bir uyumla buluşurdu. Ayin, O. Ekümen Arsenin tarafından iki rahip ve bir dyakonla birlikte idare edildi⁶⁵”.

Başrahip Kamenskiy, duanın ardından dinleyicilerin vaziyetine göre bir konuşma yaptı ve şunları söyledi:

“Güneşin altında tüm zamanlar, mevcudat ve Rusya, Bizans İmparatorluğu'nun düşüşü ve dağılma sürecinin başladığı bir dönemde, Ortodoksluğu kabul etti. Ancak henüz Rusya'nın gerçek ihtişamını ve büyüklüğünü sergileyeceği gün ve saat gelmemiştir. Ruslar, Tanrı'nın silahını kuşanarak ve her zaman doğru yolda ilerleyerek, Hıristiyanlık dünyasında etkili bir güç haline geleceklerdir. Büyüklükleri ve güçleri sınırsız olacaktır⁶⁶”.

Kamenskiy'in konuşması burada toplanan insanlar üzerinde büyük bir etki bıraktı. Konuşma bittikten sonra Ekümen tarafından kutsanmış haça yaklaşan herkese Kamenskiy kutsal su serpiştirdi. Duanın ardından, elçiliğin tüm misafirleri, büyükelçi tarafından düzenlenen öğle yemeğine davet edildi. Burada Bizans arkeolojisiyle ilgili ilham verici sohbetler yapıldı. Büyükelçi, İstanbul'da bulunan Hristiyan kültürünün Irakleyo'daki örneklerine daha fazla değer verilmesi gerektiğini ifade etti. Buna cevaben Profesör Pokrovskiy, detaylı ve oldukça etkileyici bir konuşma gerçekleştirdi. Burada büyükelçi ve eşinden başlayarak büyükelçiliğin tüm üyelerinin göze çarpan arkeoloji sevgisini övdü ve antik çağın Irakliyeskiya'sının tüm aydınlanmış dünya tarafından bilinmesi amacıyla yapılanlar için teşekkür etti. Kahvaltıdan sonra herkes sahip olduğu antik eserleri birbirine göstermek için yarıştı⁶⁷.

⁶⁵ Kamenskiy, a.g.e., s. 27-28.

⁶⁶ Kamenskiy, a.g.e., s. 28.

⁶⁷ Kamenskiy, a.g.e., s. 29.

Burada düzenlenen kutlamalardan son derece memnun olan Kamenskiy, aceleyle Afon'a gitmeleri gerektiğinin farkındaydı. Bu nedenle hazırlıklara hemen başladılar. Afon vapurunun kalkış saati yaklaşıyordu ve boğaz yolculuğunun uzun sürdüğünü bilen Nelidov, kendi ekibiyle donatılmış gemisini onlara tahsis etti. Bu sayede İstanbul Boğazı'nın karşı tarafından ilerleyerek, henüz görmedikleri ve resmedilmemiş İstanbul'un panoramik manzarasını görebildiler. Yapıların çoğunlukla Boğaz'a baktığı, evlerin büyük bir kısmının ise dağ yamaçlarından görünmediği bu manzarayı Kamenskiy, doğunun güzelliğini karşı taraftan görebilmenin mutluluğu içinde fark etti. İki saat sonra Panteleymon Kilisesi'ne ulaştıklarında, Afon vapurunun hala gitmediğini öğrendiler ve vapuru yakalamak için acele ettiler.

Sonuç

Kamenskiy'in İstanbul gözlemleri, bölgeye önceden gelen seyyahların bakış açılarını yansıtarak ve Rus Ortodoks görüşünün etkilerini taşıyarak şekillenir. Metinler, genellikle dini taassup içeren ve eleştirileri abartılı bir üslupla sunan bir din adamının bakış açısını taşır. Kamenskiy, İstanbul'un o dönemdeki şehirleşme durumunu yetersiz bulur ve dar sokaklar ile bitişik evlerin şehri adeta nefes alamaz bir hale getirdiğini düşünür. Bu eleştiriler, bölgenin mistik atmosferine dair romantik bir hayal yerine, önyargılı bir bakış açısı taşıyan oryantalist bir perspektife işaret eder. Kamenskiy'in metinleri, İstanbul'un zengin kültürel dokusunu ve tarihi önemini göz ardı etmeden, dini ve kültürel önyargılarla şekillenen bir eleştirel bakış açısını yansıtır.

Kamenskiy'in gözlemleri arasında başıboş sokak köpekleri, iç içe geçmiş esnaf dükkânları ve seyyar satıcıların varlığı, İstanbul'u yaşanılmaz kılan unsurlar olarak vurgulanır. Ancak, bu eleştiriler sıklıkla oryantalist bir çerçeve içinde sunulur. Kamenskiy, bölge kültürünü anlamak yerine, onu kendi önyargılarına göre değerlendirir, bu da yazılarına tipik bir oryantalist ton katarken, Türklerin İstanbul'u hak etmedikleri düşüncesini güçlendirir. Bu yaklaşım, Batı'nın Doğu'yu egzotik ve geri bir yer olarak görmesinin tipik bir örneğini oluşturur ve İstanbul'u sadece yetersiz bir şehir olarak değil, aynı zamanda Doğu'nun genel olarak "kötü" veya "geri" olduğu düşüncesini pekiştirir. Kamenskiy'in gözlemleri, batının İstanbul ve Türk toplumu üzerindeki etkisini anlamak için önemli bir kaynak oluşturur.

Hıristiyanlığı Bizans üzerinden kabul eden Ruslar, dini kurumları ve din adamlarının rollerini de devralarak Ortodoks-Slav dünyasında bu geleneği devam ettirmişlerdir. Bu yüzden Kamenskiy'in gözlemlerinde tarihi hadiselerin anlatımında dini-ideolojik bir bakış açısı kaçınılmaz olmuştur. Kamenskiy'in Ayasofya gözlemleri de Rus Ortodoks bakış açısıyla şekillenir ve bu görüşü yansıtır. Ona göre, Türkler Ayasofya'yı hak etmemektedir. Bu görüş, genel olarak İstanbul'un ve Ayasofya gibi sembolik yapıların kimin tarafından yönetilmesi gerektiği üzerine bir önyargıyı yansıtır. Kamenskiy'in bu bakış açısı, Rus Ortodoks fikri alt yapısını, Batı'nın Doğu'ya yönelik üstünlük duygusunu ve yerel kültürlerle karşı önyargılarını yansıtan tipik bir tutumu temsil eder. Ayasofya gibi önemli bir yapı üzerinden yapılan bu tür değerlendirmeler, tarih boyunca Batı'nın Doğu'ya karşı sahip olduğu egemenlik ve hâkimiyet arzusunu yansıtan bir örnektir.

Sonuç olarak, Kamenskiy'in gözlemleri, İstanbul'u kendilerine ait bir miras olarak gören Ortodoks-Slav dünyasıyla; Doğu'yu egzotik ve geri bir yer olarak konumlandıran oryantalistlerin bakış açısını yansıtır. Bu bakış açısı, İstanbul'un derinliklerini anlamak ve hak ettiği değeri vermek yerine, sadece önyargılarla dolu bir yaklaşımı teşvik eder. Kamenskiy'in metinleri, dini ve kültürel önyargıların etkisi altında şekillenmiş, bu nedenle oryantalist bakış açısını yansıtan belgelerdir.

Kaynakça

Berber, Oktay - Şakar, Uğur, "Bulgar Sorunu Bağlamında İstanbul'daki Rus Büyükelçi Nelidov'un Faaliyetleri Üzerine", *TRAD - Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, 3, 2020, s. 54-78.

Davidov, Vladimir, *Puteviya Zapiski Vedenniya Vo Vremya Prebivaniya Na İoniçeskih Ostrovah, v Gretzii, Maloy Azii i Turtzii v 1835 Godu*, II, Sanktpeterburg 1840.

Evgeniy Lipakov, "Arhiepiscope Kazanskiy i Sbiyajskiy Nikanor (Kamenskiy)", https://tatmitropolia.ru/eparhia/arhipastyri_kazanskie/?ID=64893. (Son Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Kamenskiy, Arhiepiscope Nikanor, *Puteşestvie v Konstantinopol v 1888 godu*, Arhengelsk 1893.

Karakulak, Mesut, "Vsevolojski'nin İstanbul Seyahati 1836", *OTAM*, 46, Güz 2019, s. 167-189.

Kazanskiy Sbornik Statey Arhiepiskopa Nikanora (Kamenskago), Tipo-Litografiya İmparatorskogo Universiteta, Kazan 1909.

Kılıç, Aslıhan, "XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 3, 2020, s. 1842-1866.

Koptev, A., *Vospominanie o Poezdke v Konstantinopol, Kair i Ierusalim v 1887 Godu*, S. Peterburg 1888.

Lender, N., *Bosfor i Konstantinopol: Anatoliskoe Pobereje; Po Russkomu Yugu Oçerki i Kartinki c Kartoyu Çernago Morya*, S. Petersburg 1892.

Menekşe, Metin, "Batılı Seyyahların Gözünden Osmanlı İstanbul'unda "Köpekler", *International Social Sciences Studies Journal*, 4(28), s. 6321-6334.

Milyukov, Aleksandr Petroviç, "Afini i Konstantinopol (iz Putevih Zapisok 1857 goda)", *Russkoe Slovo*, VI, Sanktpeterburg 1859, s. 117-200.

Oryol Diocesan Levhaları, No: 4-5, 1899.

Ünal, Fatih - Karakulak, Mesut - Özkan, Murat, *İstanbul Seyahatnamesi 19. Yüzyılda Rus Seyyahlar Osmanlı Topraklarında*, Kronik Kitap, İstanbul 2022.

Ünal, Fatih, "Kudüs Yolcusu A. Koptev'in İstanbul Hatıraları (1887)", *TAD*, C. 34/ S. 57, 2015, s. 159-198.

Ünal, Fatih, "Rus Ressam Zaharov'un Hatıralarında İstanbul", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 9, 2014, s. 16-26.

Ünal, Fatih, "Rus Yazar Milyukov'un Hatıralarında İstanbul (1857)", *Gazi Türkiyat*, Güz 29, 2021, s. 1-29.

Ünal, Fatih, "Rusların Hatıralarına Göre XVIII-XIX. Asırlarda Büyükdere", *Türk Tarihine Dair Yazılar-II*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 543-569.

Ünal, Fatih, Vladimir Petroviç Davidov'un Seyahat Notlarına Göre 1835'de İstanbul", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 3, 2018, s. 537-556.

Vsevolojski, N. S., *Puteşestvie Çrez Yujnuyu Rossiyu, Krım i Odessu, v Konstantinopol, Maluyu Aziyu, Severnuyu Afriku, Maltu, Sitsiliyu, İtaliyu, Yujnuyu Frantsiyu i Parij v 1836 i 1837 Godah*, Moskva 1839.

Zaharov, İ., *Puteviya Zapiski Russkago Hudojnika İ. Zaharova, Sobranniya vo Vremya Puteşestviya po Rossii, Turtzii, Gretzii, İtalii i Germanii*, Sanktpeterburg 1854.

Extended Abstract

Nikifor Timofeyevich Kamensky was born on 25 May 1847 in the village of Solodnikov in the Astrakhan region. Kamensky received his first education at home, and at the age of 9 he entered a religious school, and in 1862 he transferred to the theological school and continued his religious education. In 1868 he was ordained a priest in the Pokrovsky Church of the Astrakhan diocese. He married, but lost his wife. In 1870 he enrolled as a student at the Kazan Theological Academy. Here he engaged in literary activities and played an active role in local churches and public life. In 1874 he became a teacher of religious law at the Kazan Seminary for Foreign Teachers, and in 1879 he became Rector of the Kazan Theological Seminary.

In 1893, having completed his rectorial duties, Kamensky took up a new post in the Kazan province as Bishop of Cheboksarskiy. His years of service in Kazan developed his worldly outlook, his understanding of religion, and his administrative experience. He attached great importance to social services in the region and endeavoured to meet the needs of the community. In 1902, Kamensky was appointed to the Yekaterinburg region, where he led important projects such as the compilation of the Vogul alphabet and the Russian-Vogul dictionary. He also endeavoured to raise the educational level of society by supporting women's education. He carried out various activities to preserve and popularise cultural heritage and took important steps in the field of education. In 1903, Kamensky took over the administration of the Grodna department and made significant contributions to the spiritual and social structure of the churches in the region. He actively fought against the problems caused by the wars and took a leading role in preserving the historical heritage of the region. He endeavoured to meet the needs of the community by pioneering social projects as well as churches. Finally, he was appointed Archbishop of Kazan in 1908, but died in 1910 due to an unexpected health problem. Kamenskiy's influence in the community is clearly emphasised by the traces he left in Kazan.

During his tenure as rector, Kamensky travelled extensively in the summer of 1888. This trip included Istanbul, Palestine, Egypt, Rome, Florence and Vienna. He published his observations and notes from his travels. Especially the detailed notes of his travels in 1888 are remarkable for the detailed information they provide about nineteenth-century Istanbul and present Istanbul through the eyes of a clergyman. Kamenskiy's travel notes can be considered as an important source shedding light on the social, cultural and religious atmosphere of the period. These notes provide a valuable insight into the life, architecture and social fabric of Istanbul and other cities he visited.

With the establishment of a Russian company based in Odessa, the Black Sea ports frequented by Russian Muslims in particular, especially the Odessa-Istanbul route, became an easy way for Russian citizens of both faiths to perform their pilgrimage through Istanbul. The ferries departing from Odessa were safe and modern and sailed several times a week, so that tickets were always available. This route was the most comfortable, the safest and the easiest to reach. For this reason, Russian travellers to Istanbul usually made their journey by sea. Due to the fact that they travelled through the Black Sea, they had a perception of the Black Sea as a violent, dangerous and frightening place.

Kamenskiy, like other travellers, sets sail from Odessa to Istanbul on the ship "Azov" belonging to the Russian Steamship Company to travel over the Black Sea. When he takes his first step on the ship, the excitement of the passengers around him and the mobility of the ship make him feel the excitement of travelling again. The scenery he observes, combined with the cool breeze of the sea and the ship's progress over calm waters, makes him feel the freedom of travelling. The cheerfulness of the other passengers on board and the sturdy structure of the ship reassure Kamenskiy and give him an inner peace that his journey will be pleasant and safe. This initial moment foreshadows the new adventures and discoveries Kamenskiy will experience throughout the journey.

As a second class passenger, Kamenskiy has the opportunity to learn about the ethnic origin of the other passengers on board the Azov. At Kamenskiy's table, there is a group accompanying him, consisting of 3 Poles and 3 Greeks. One of these Greek passengers was an Astrakhanian who had travelled to Lesbos to visit his mother. One of the three Poles sitting at the table is a musician, so they ask him to play music during the journey. Behind Kamenskiy's dining table are the vice-captains, doctors, technicians, a Greek with his sister, an Armenian and another person. Everyone seems to be generally satisfied with the journey and they continue to eat, drink and laugh. This ship presents an atmosphere of tolerance and harmony where different cultures come together.

Kamenskiy's first encounter with the Bosphorus is similar to other travellers' experiences. When he first sees the Bosphorus, he compares it to the Volga River or the Northern Divina in terms of its width. At the foot of the hills, in harmony with the deep blue waters of the Golden Horn, lush gardens, mosques with their domes and minarets rising to the sky, historical palaces and glamorous mansions stand out. For Kamenskiy, this landscape reflects the enchanting atmosphere of the East and the richness of its history.

The first stopover point of the Russian ship on Kamenskiy's voyage was Büyükdere. The summer residences of foreign embassies in Büyükdere aroused great admiration among travellers exploring the Bosphorus in the XIXth century. Especially the Russian embassy summer palace, with its enormous garden, is a place that many travellers mention with praise and admiration in their memories. For Russians visiting Istanbul, this palace is a place of special and unforgettable memories. Many travellers who came for business, social relations or to visit Büyükdere, known for its unique view of the Bosphorus, recreational areas, historical and cultural structure, came with great enthusiasm to explore this embassy palace and its surroundings and shared their experiences with their readers.

When Kamenskiy arrived in Galata, he was greeted by the members of the monastic inns that surrounded it. Known today as "apartment churches" or "rooftop churches", these three inns on Mumhane Street, stretching from Karaköy Square in the direction of Tophane, were established in the early 1870s. Kamenskiy was impressed by the Andreyev Monastery Inn, but when he learnt that this inn had recently suffered a major fire, he changed his mind at the last moment and decided to visit the Panteleymon Monastery Inn.

Kamenskiy was prejudiced against the Muslim domination of Constantinople; in his eyes, the city should rather be in the hands of Christians. The Muslim population, Kamenskiy believed, made the city uninhabitable. The daily chaos on the streets of the city, the disturbing dogs and the loud shouting caused Kamenskiy to see Istanbul in a negative light.

Since the Russians felt close to the Greeks of Istanbul due to their religious and sectarian affinity, they showed a warmer attitude, sympathised with them and took a close interest in their problems among non-Muslim communities. For this reason, one of the places visited by many Russian travellers visiting Istanbul was the Fener district. Kamenskiy also set off towards Pera through the tunnel in order to visit the Fener neighbourhood. He was welcomed by G. Ivanov and invited for breakfast, considering that it was too early to go to Fener. Afterwards, he travelled to Fener and during his stay in Fener, he provided information about the neighbourhood.

Russian clergy and Jerusalem travellers concentrate on Hagia Sophia, an important stop for Russians visiting Istanbul. There is a large amount of literature about Hagia Sophia in Russia. Hagia Sophia has always been a symbolic place described with great admiration by travellers visiting Istanbul. Hagia Sophia, which is described as the most beautiful and magnificent among churches and mosques/churches, is a reference point that Russians try to compare with similar buildings they have seen in other countries. From the

time of Russia's challenge to the Ottoman Empire, Hagia Sophia became the focal point of Russian expansion strategy alongside Istanbul. After travelling across the Golden Horn in a boat, Kamenskiy reached Hagia Sophia, which he had long wished to see. When he sets foot on land, Kamenskiy feels the mesmerising atmosphere of Hagia Sophia, which rises at the foot of the historical walls, and loses himself under the spell of this unique structure and the history carried from the depths of time to the present day. Kamenskiy meticulously recorded his impressions from this short trip to visit Hagia Sophia in his travel notes. At the same time, he wrote a letter to his relatives in Russia, stating that Istanbul had been made uninhabitable by Muslims and that he did not want to stay here even for a moment.

The Greek Church of Balıklı, one of the most popular sanctuaries among foreigners visiting Istanbul, becomes a special centre of interest for Kamenskiy. Setting out to visit the church, Kamenskiy provides in-depth information about this sacred place. He shares his detailed observations about the history, architecture and religious significance of the church. Kamenskiy's interest in the church reflects his religious and cultural curiosity and his desire to explore the religious diversity and richness of Istanbul.

After exploring the Greek Church of Balıklı, Kamenskiy and his delegation visit Yedikule. After seeing the tower where one of the Russian ambassadors was held prisoner during the reign of Catherine II, Kamenskiy decided to visit the Vlaherna Ayazma. He also presents his experiences of the Vlaherna Sepulchre and the island of Halki, which they visited afterwards.

On 12 and 13 July, Kamenskiy took part in an excursion to visit the ancient Irakleyo. Irakleyo was a fascinating place with a glorious history. Kamenskiy's stay in Istanbul coincided with the 900th anniversary of the baptism of the Russian people. This important date was the occasion for large-scale celebrations in Istanbul as well as in Russia. The city was equipped with enthusiastic events and hosted colourful demonstrations. Kamenskiy meticulously observes the atmosphere and preparations for these celebrations. The details reflecting the enthusiasm and excitement of Russians for these historic commemorative events stand out in Kamenskiy's observations.

At the end of the celebrations, Kamenskiy boarded the steamer to leave Istanbul. This departure not only marked the end of his visit to Istanbul, but also the end of a period full of unforgettable memories for him. As he travelled away from the city, the magnificent sights and experiences of Istanbul were still vivid in his mind.

Kamenskiy's observations of Istanbul are shaped by the perspectives of previous travellers to the region. This view is usually from the perspective of a clergyman, whose criticism is often exaggerated and based on religious prejudice. Kamenskiy, who found the urbanisation of Istanbul inadequate in those years, was of the opinion that the narrow streets and adjoining houses made the city almost unbreathable. These criticisms point to a prejudiced orientalist perspective rather than a romantic imagination of the mystical atmosphere of the East. Kamenskiy's texts reflect a critical perspective shaped by religious and cultural prejudices, without ignoring the rich cultural texture and historical significance of Istanbul. This perspective not only considers Istanbul as a location, but also as an important source reflecting the West's view of the East.

Among Kamenskiy's observations, stray stray dogs, intertwined artisan shops and the presence of peddlers are emphasised as elements that make Istanbul unlivable. However, these criticisms are often presented within an orientalist framework; generalisations about Eastern societies form the basis of this perspective. Instead of understanding Eastern culture, Kamenskiy evaluates it according to his own prejudices, which gives his writings a typically orientalist tone and reinforces the idea that Turks do not deserve Istanbul. This approach is typical of the Western view of the East as an exotic and backward place, and reinforces not only the view of Istanbul as an inadequate city, but also the idea that the East in general is "bad" or "backward". Kamenskiy's observations constitute an important source for understanding the impact of orientalism on Istanbul and Turkish society.

Kamenskiy's observations on Hagia Sophia are also extremely important. According to him, Turks do not deserve Hagia Sophia. This view reflects a prejudice about who should rule Istanbul in general and symbolic buildings such as Hagia Sophia. Kamenskiy's point of view represents the typical attitude of the West, reflecting its sense of superiority towards the East and its prejudices against local cultures. Such judgements over an important building such as Hagia Sophia is an example that reflects the West's desire for dominance and domination over the East throughout history.

In conclusion, Kamenskiy's observations reflect a typical Orientalist perspective by portraying the East as exotic and backward. This perspective highlights prejudiced stereotypes rather than seeking to understand and evaluate Istanbul. Kamenskiy's texts are a reflection of this Orientalist viewpoint, fueled by religious and cultural biases. Rather than aiming to comprehend and appreciate Eastern culture, his writings exhibit an alienating and generalizing attitude. Therefore, Kamenskiy's observations can be considered as an example of an Orientalist perspective by critics.